

LUND UNIVERSITY

Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling

Hansson, Martin

Published in:
Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Hansson, M. (2017). Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling. I M. Anglert, & S. Larsson (Red.), *Växjö, Kalmar och Smålands tidigaste urbanisering* (s. 49-90). Arkeologerna, Statens historiska museer.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

3 Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling

Martin Hansson

Under senare år har ett antal arkeologiska undersökningar gjorts i Växjö som bidragit till att ge en ny bild av stadens medeltida förflutna. Främst av dessa är förstas undersökningen inför bygget av det nya församlingshemmet invid domkyrkan, men även de resultat som erhållits i samband med att arkeologer dokumenterat nedläggandet av fjärrkyla genom det medeltida stadsområdet har gjort att vi nu utifrån arkeologiskt material faktiskt kan skapa oss en bild av hur staden Växjö långsamt kom att växa fram. Syftet med den här artikeln är därför att med utgångspunkt i resultaten från dessa och andra undersökningar sammanfatta kunskapen om det medeltida Växjö och med arkeologin som utgångspunkt försöka tolka varför staden kom att växa fram på just den här platsen, hur detta gick till samt hur livet i staden kan ha gestaltat sig. I en andra artikel i denna volym sätts sedan den medeltida staden Växjö in i en större senmedeltida småländsk stadskontext.¹

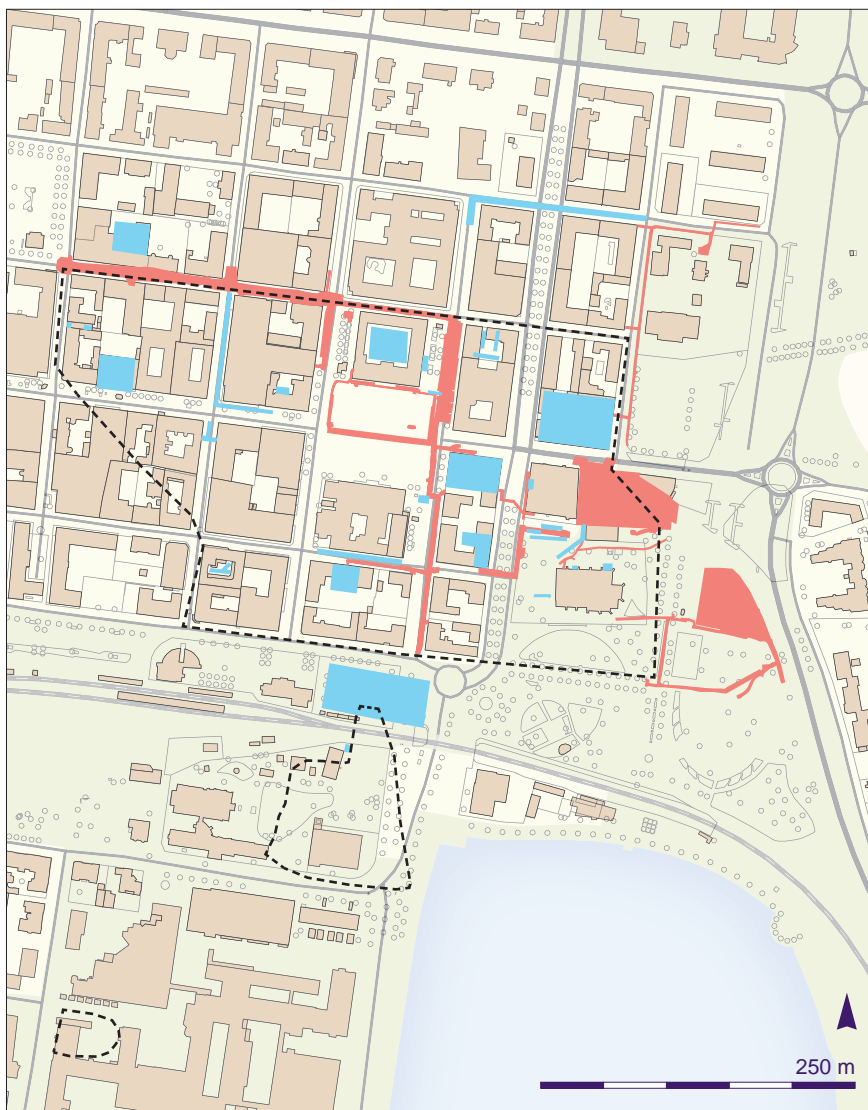
De arkeologiska insatserna i Växjö stad har fram till undersökningen för det nya församlingshemmet varit av ganska begränsad omfattning. Till stor del schaktades stadens äldre kulturlager bort utan undersökning i samband med ombyggnationer i stadskärnan under 1960- och 1970-talen. Längre har Växjö betraktats som en av de mest sönderschaktade medeltida städerna i Sverige när det kommer till kulturlagens bevarandegrad.² Under lång tid var också den arkeologiska aktiviteten låg och vid de dokumentationer som ändå gjordes lyste de medeltida fynden med sin frånvaro. I samband med författandet av stadsrapporten om Växjö inom projekt Medeltidsstaden var man pessimistisk om möjligheterna för den fortsatta arkeologiska verksamheten i Växjö. Fyndfattigdomen förklarades med dåliga bevaringsförhållanden i de grusiga lagren och till och med möjligheten av att den medeltida staden haft en annan lokalisering luftades.³ Sannolikt grundades pessimismen i en felaktig bild av hur en senmedeltida stad framträder arkeologiskt.

Sedan stadsrapporten publicerades har dock ett antal mindre undersökningar gjorts som på olika sätt bidragit med ledtrådar till stadens äldre historia. Dessutom har en förändrad undersöknings- och tolkningsmetodik sedan mitten

1 Se Hansson, denna volym

2 Andersson 1990:23

3 Ahman 1983:35ff

Figur 3.1. Arkeologiskt undersökta ytor inom det medeltida stadsområdet i Växjö. Svart streckad linje visar utbredningen för det medeltida stadsområdet så som det är registrerat i fornminnesregistret. Underlag Åhman 1983, samt arkeologiska rapporter. Det bör noteras att läget för en del av undersökningarna är digitaliserade manuellt och därför inte helt exakta (rött markerar undersökta ytor inmätta med totalstation, blått markerar undersökta ytor vars läge digitaliserats manuellt). Vidare har de arkeologiska undersökningar som gjorts haft varierande ambitionsnivåer och långtifrån alla har inneburit att man undersökt alla kulturlager på platsen eller att hela de markerade ytorna dokumenterats. Karta Martin Hansson.

av 1990-talet inneburit att mer kunskap kunnat utvinnas ur undersökningarna jämfört med tidigare.

Under lång tid har stadsarkeologin även i senmedeltida städer som Växjö ur metodisk synvinkel varit präglad av hur tidigmedeltida städer som Lund och Lödöse sett ut under mark. Här kan det rika materialet av både artefakter och strukturer användas för datering och tolkning.⁴ Så ser det inte ut i Växjö, som precis som många andra senmedeltida städer präglas av modesta kulturlager fattiga på fynd.⁵ De föremål som hittas i Växjö härrör ofta från tiden efter medeltiden. Samtidigt kan man dock konstatera att det vid schaktningar i det medeltida stadsområdet på flera platser förekommer kulturlager som saknar inslag av tegel, vilket innebär att de kan ha tillkommit före 1200. Frånvaron av fynd i dessa äldsta lager gjorde dock att de länge inte gick att datera. De här iakttagelserna ledde till att Växjös medeltida stadsområde under 1990-talet började undersökas på samma sätt som en förhistorisk boplats, där ¹⁴C-dateringar av träkol och annat organiskt material används för att datera olika lämningar. Genom att använda den här metoden, som vanligen inte används vid undersökningar i medeltida städer eftersom den ger alltför grova dateringar, visade det sig att det inom stadsområdet visst fanns spår efter bebyggelse och verksamhet som härrörde från medeltid. Dateringarna som erhålls är visserligen fortfarande många gånger oprecisa, men som metod för att konstatera förekomst av tidig- och högmedeltida bebyggelse har den för Växjös del varit helt avgörande.

Tack vare användningen av ¹⁴C-dateringar kan vi nu säga att det går att hitta spår efter medeltidens Växjö under mark, även om spåren kanske inte alltid är så imponerande.⁶ De områden där arkeologiska observationer gjorts inom det medeltida stadsområdet finns sammanställda i figur 3.1. Här kan man se att undersökningar och observationer av olika slag gjorts i nästan alla delar av de centrala delarna av dagens Växjö, dock med en ytmässig koncentration till de östra delarna. De undersökningar/observationer som gjorts har varit av olika kvalitet, och det är naturligtvis svårt att avgöra hur representativa de resultat som presenteras nedan är för den medeltida stadsutvecklingen i stort. Man kan dock konstatera att iakttagelser gjorts inom stora delar av stadsområdet, varför det inte finns några delar av staden som helt saknar undersökningar. Den här typen av representativitetsproblem är svåra att komma ifrån, men samma typ av problem behåftar det bevarade medeltida skriftliga källmaterialet från Växjö. Även detta är långtifrån rikhaltigt. Både när det gäller arkeologiska och skriftliga källor vet vi idag således vad som bevarats, men inte vad som en gång fanns. När det gäller arkeologin kan dock framtida undersökningar komma att ge ny information. Sannolikheten att vi ska finna tidigare okända medeltida dokument om Växjö är däremot inte så stor. Så vi får utgå från de data vi har för vår analys.

De skriftliga källor, medeltida diplom och andra handlingar som berör staden Växjös framväxt har framför allt behandlats i två stadsmonografier. Den första

4 Se vidare Hansson, denna volym

5 Balić m.fl. 2015:78, 87

6 Åstrand m.fl. 2013; Hansson 2012; Dutra Leiva & Åstrand 2014

utkom 1956 i två band, den senaste 1991 inför firandet av att det 1992 var 650 år sedan Växjö erhöll sina stadsprivilegier av kung Magnus Eriksson.⁷ Inte minst Lars-Olof Larssons arbete *Växjö genom 1000 år* från 1991 innehåller en gedigen genomgång och analys av det begränsade skriftliga källmaterial som är bevarat. Larsson har även i ett flertal verk behandlat Sigfridslegenden som är av stort intresse för diskussionen kring stadens uppkomst.⁸ Det skriftliga källmaterialet kommer också att användas i föreliggande artikel, men det ska betonas att fokus ligger på en tolkning av de materiella lämningarna.

De äldre historiska källorna om Växjö domineras av uppgifter om kyrkliga förhållanden medan den medeltida staden sällan är omnämnd. Växjö framträder som en kyrklig centralort med en biskop under 1160-talet. En biskop i Växjö omnämns kring 1170 och det är också under andra halvan av 1100-talet som den äldsta stenkyrkan börjar uppföras. De myntfynd från 1000-talet som gjordes vid kyrkans restaurering 1958 till 1959 kan eventuellt höra samman med en äldre träkyrka.⁹

Rent topografiskt låg den medeltida staden på en relativt plan grusplåtå söder om ett höjddparti, Solberget, och norr om Växjösjön. Även åt sydväst, väster om Växjösjön fanns höjddpartier som överblickade staden. Stadsområdet avgränsades i väster av en bäck, Snickarbäcken, vilken rann i sydostlig riktning från en stor våtmark, via Västra gölen nordväst om staden, ner till Växjösjön. Genom den östra delen rann Guldsmedsbäcken i nord-sydlig riktning från den så kallade Kungsmaden norr om staden. Även denna bäck hade utlopp i Växjösjön. Guldsmedsbäcken delade stadsområdet i två separata delar. Stadsbebyggelsen, som den framträder på den äldsta kartan från 1658, låg huvudsakligen väster om Guldsmedsbäcken, öster om denna fanns domkyrkan och två kvarter med bebyggelse. Ännu längre österut avgränsade ytterligare ett mindre vattendrag, Piladiket, bebyggelsen. Även detta rann i nord-sydlig riktning och mynnade ut i Växjösjön strax öster om domkyrkan. Ytterligare längre österut steg åter topografin och formade ett markant höjddparti, Staglaberget, på Växjösjöns nordöstra sida. Topografin öster om Guldsmedsbäcken var lägre jämfört med området väster om bäcken. Det förefaller även att ha funnits delvis sankna områden inom stadsområdet som först sent kom att bebyggas. Även väster om stadsområdet fanns sankna områden som saknade bebyggelse långt fram i tid.

Den äldsta kända kartan över Växjö upprättades efter stadsbranden 1658 av lantmätaren Hans Ruuth (figur 3.2). Kartan visar det rutnätssystem enligt vilket den nya staden skulle återuppbyggas. På kartan framträder det huvudsakliga bebyggelseområdet mellan Snickar- och Guldsmedsbäcken tydligt. I bakgrunden visar kartan även de oregelbundna kvarteren och gatorna i den äldre staden. Delar av dagens gatunät är identiskt med det medeltida, men stora delar av dagens gatunät berör medeltida kvartersmark. I den äldsta staden låg torget i det område som motsvarar den sydöstra delen av dagens torg, närmast som en

7 Berg & Svalenius 1956; Larsson 1991

8 Larsson 1964; 1982; 1991

9 Gustafsson & Ullén 1970; Hansson 1997, 2016; Larsson 1991

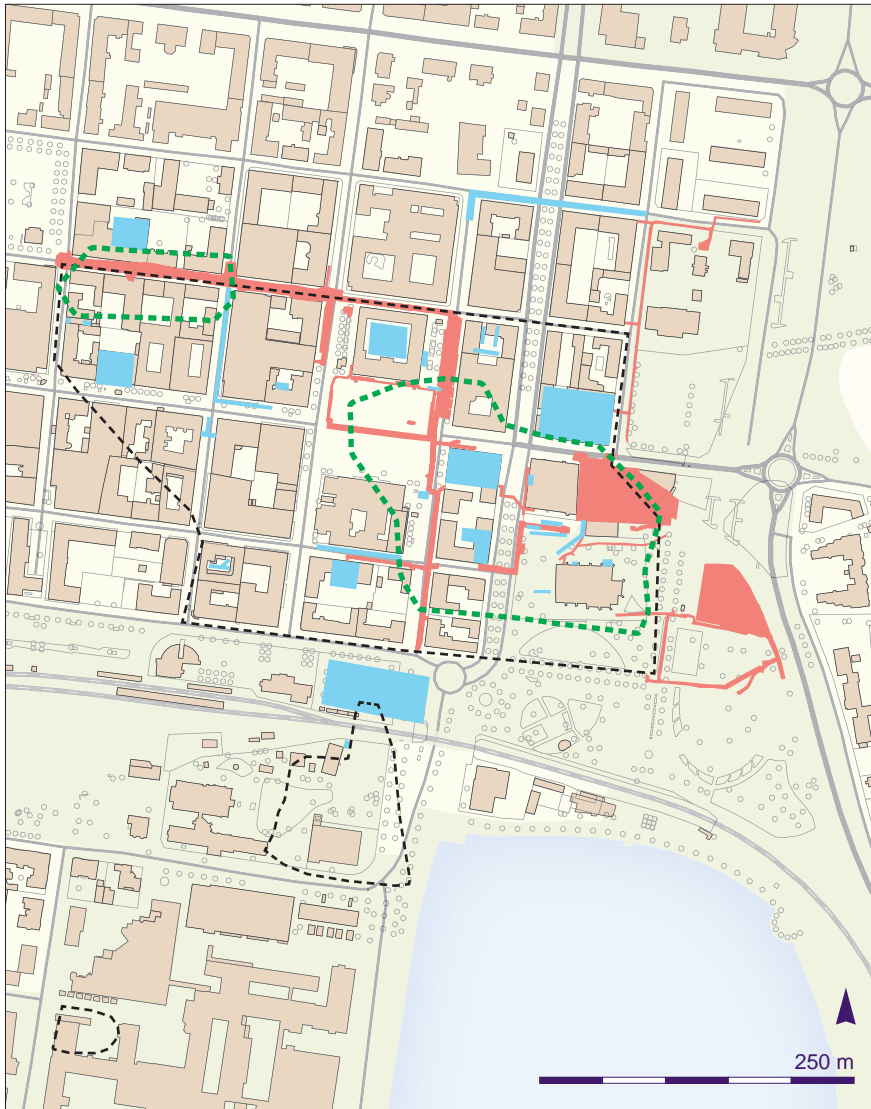

Figur 3.2. Den äldsta kända karta över Växjö upprättades 1658 efter stadsbranden samma år av lantmätaren Hans Ruuth. Lantmäteriet aktnummer F89-1:37.

vidgning av Kronobergsgatan. Utifrån kartan kan stadsområdet beräknas ha varit ungefär elva hektar stort under 1600-talet.

Tidig medeltid i Växjö

De äldsta spåren av bebyggelse som kan kopplas till stadens tidigmedeltida skede har hittills framkommit i den sydöstra delen av stadsområdet. I Kronobergsgatan, på platsen för det senare medeltida torget, har spår efter nedgrävda stolpar påträffats i samband med undersökningen för fjärrkyla. Ett par av de stolphål som framkom i sektionerna var mycket kraftiga och stenskodda och bör ha ingått i huskonstruktioner. En möjlig tolkning är att vi här har ett takbärande par av stolpar i en större byggnad. Den stora mängd med spår efter nedgrävda stolpar och andra anläggningar som framkom tyder på en intensiv verksamhet. Det är visserligen oklart om alla anläggningarna representerade samma kronologiska skede, även om detta är fullt möjligt, men någon form av gårdsbebyggelse i anslutning till den plats där det medeltida torget senare kom att etableras har troligen funnits. Den ¹⁴C-datering som gjordes på träkol från en av de förmodade

Figur 3.3. De streckade gröna markeringarna motsvarar en ungefärlig avgränsning av de områden inom vilket tidig- och högmedeltida bebyggelseämningar påträffats, i relation till var arkeologiska observationer gjorts. Karta Martin Hansson.

takbärande stolparna gav en datering till tidig medeltid, före 1220, troligen 1100-tal.¹⁰

Undersökningen för det nya församlingshemmet norr om domkyrkan visade att en gård verkar ha legat strax söder om den undersökta ytan. Inom undersökningsytan fanns spår som visade att detta område under 1000- och 1100-talen utnyttjades för odling. Spår efter hägnader visar att området varit indelat i olika tegar och fällor. I början av 1200-talet finns direkta spår av byggnader inom den undersökta ytan som nu måste ha legat omedelbart norr om kyrka och tillhörande kyrkogård. Sannolikt var gården en del i det underhållsgods som försörjde biskopen och kyrkan med förnödenheter.¹¹ Indirekt visar odlingsspåren att det även i detta område fanns en gård under 1000- och 1100-talen.

Vi kan således konstatera att det finns indirekta och svaga spår efter två tidigmedeltida gårdar inom det senare stadsområdet. Den ena av dessa bör ha legat i anslutning till det undersökta området norr om domkyrkan, troligen söder om denna yta, medan den andra förefaller ha legat på det senare torgets plats. Att bedöma karaktären på de här gårdarna utifrån det lilla som är undersökt är i dagsläget inte möjligt, men det förefaller snarast som om dessa gårdar hade karaktären av agrar gårdsbebyggelse. De båda gårdarna åtskildes av Guldsmedsbäcken, vilken även senare under medeltiden utgjorde häradsgräns (se vidare nedan). Läget på ömse sidor bäcken antyder att de här båda gårdarna tillhörde skilda bebyggelseenheter.

Ytterligare ett par ¹⁴C-dateringar från perioden före eller omkring det att Växjö får sina stadsrättigheter, det vill säga 1200- och 1300-tal, erhöles i samband med fjärrkyla-undersökningen. Den ena dateringen var från ett avsatt kulturlager ovanpå ett lergolv som påträffades vid Kronobergsgatan i jämnhöjd med Stortorgetets södra del. Lagret kunde dateras till 1200-tal. En lerklädd grop, även den påträffad i den södra delen av Kronobergsgatan och som ursprungligen legat på den norra sidan av det gamla torget, kunde dateras till 1200–1300-tal. Även en kallare undersökt i Norrgatan, i utkanten av det medeltida stadsområdet har daterats till 1260–1390.¹²

I kvarteret Lejonet 5 öster om Stortorget hittades vid en undersökning 1978 en del medeltida fynd, bland annat en sammansatt dubbelkam som ska dateras till 1200- 1300-tal. Samma datering gäller för en skärva äldre rödgods samt ett par skärvor ”protostengods” (CI).¹³ Det är tydligt att det är den sydöstra delen av det senare stadsområdet, i området mellan kyrkan och torget och vid korsningen av nuvarande Storgatan och Kronobergsgatan, samt vid nuvarande Norrgatan, som den första bebyggelsen etableras (figur 3.3).

10 Hansson 2012:41ff

11 Balić m.fl. 2015:11ff, se även Balić, denna volym

12 Hansson 2012:43; Dutra Leiva & Åstrand 2014:59

13 Hansson 1997:69f

Den senmedeltida staden – etablering och utveckling

Under 1300-talet tas ytterligare områden i anspråk för bebyggelse. Vid en undersökning på nuvarande Stortorget hittades bebyggelselämningar och lämningar efter en äldre medeltida väg. De bevarade väglagren bestod av olika nivåer av mindre kullerstenar, så kallad knaddersten och grusade ytor. Enstensyll avgränsade en huslämning med en eldstad, i huset fanns ett avsatt kulturlager ovanpå ett lergolv. En ¹⁴C-datering från gatulagren gav en datering till 1300-tal och kulturlagret ovan golvet i huset kunde dateras till 1300- eller 1400-tal.¹⁴

Att Växjö formellt sett blev stad 1342 avspeglas faktiskt i det arkeologiska materialet. Från 1300- och 1400-talet hittas spår av bebyggelse på flera håll i staden, men fortfarande verkar bebyggelsen huvudsakligen vara koncentrerad till den östra delen av det senare stadsområdet, förutom runt kyrkan även vid torget och längs med föregångarna till Storgatan och Kronobergsgatan. Det är i det senare området som murade valvslagna källare har uppförts. Valvslagna källare har hittats i kvarteret Lejonet samt i anslutning till nuvarande stortorg. På Stortorget har en källargrund bestående två sammanbyggda källare hittats, varav den ena hade flera nischer infällda i väggen. Den nordliga av de båda, vilken legat inne i kvarteret, hade spår som visade att källaren varit försedd med kryssvalv (figur 3.4). Båda källarna hade haft invändigt putsade väggar.¹⁵ I kvarteret Lejonet ligger den så kallade ”Lejonkulan”, en källare som idag är inbyggd i ett hus som nu finns på platsen. Denna källare har ansetts ha tillkommit på 1700-talet, men sedan byggts in i en yngre byggnad som brann 1843.¹⁶ Det kan dock inte uteslutas att källaren är äldre. Den tredje av dessa murade källare hade ursprungligen varit försett med ett tunnvalv och låg under en byggnad som legat i nord-sydlig riktning i hörnet av Storgatan och Kronobergsgatan.

Det är mycket svårt att datera den här typen av källare, inte minst eftersom de fynd som påträffas i dem egentligen endast säger något om när källaren övergavs och fylldes igen. Den typ av välvda, murade källare av gråsten som det här är frågan om har generellt sett en grov datering från medeltid och fram till 1700-tal. I exempelvis Linköping, där ett stort antal källare påträffats, dateras murade gråstenskällare huvudsakligen från 1300-talets andra hälft fram till 1500-talet. Några få källare av denna typ har daterats till efter 1650.¹⁷ Även i Jönköping är det vanligt med stenkällare framför allt i området runt det medeltida torget och längs huvudgatan, precis som i Växjö.¹⁸ Mot den bakgrunden är det möjligt att de murade källarna i Växjö kan ha ett ursprung i 1400- eller 1500-talen. Det kan konstateras att flera av dem ingått i gårdar som legat längs med den nord-sydliga eller öst-västliga huvudgatan genom staden. En murad valvslagen källare visar att

14 Åstrand & Dutra Leiva 2013

15 Hansson 2012:43ff; Åstrand & Dutra Leiva 2013:45ff

16 Ahman 1997

17 Tagesson 2002:124

18 Areslätt 1984:89

Figur 3.4. Den murade källaren på Stortorget som varit försett med kryssvalv.
Foto Johan Åstrand, Smålands museum.

stora resurser lagts ned på byggnadens uppförande. Att uppföra murade byggnader i Smålands inland var förhållandevis ovanligt långt fram i tid.¹⁹

Även ett antal andra källare, uppförda utan kalkbruk, mer som sentida kallmurade jordkällare, men nedgrävda, har genom sin placering men även genom myntfynd kunnat dateras till tiden före stadsregleringen 1658. Två källare som hittats ute i nuvarande Kronobergsgatan och vars igenläggning har kunnat myntdateras till 1600-talets första hälft är också troligen spår efter senmedeltida bebyggelse. Byggnadernas läge i relation till dagens gatunät visar att de måste tillhöra tiden före gaturegleringen. Den ena av dem låg under ett hus som sannolikt legat på den västra sidan av Kronobergsgatans föregångare, medan den andra låg i det nordvästra hörnet av det medeltida torget. I den senare källaren framkom ett flertal mynt från drottning Kristinas tid, en ölhane och stora mängder glasskärvor från ölbuteljer och andra glasföremål. Byggnadens läge vid torgets nordvästra hörn och fyndmaterialet antyder att vi här kanske har att göra med en krog vid stadens torg. I källarens botten kunde två kraftiga brandlager iakttagas, där det övre bör representera 1658 års stadsbrand. Det undre äldsta brandlagret skulle då kunna representera den danska bränningen av Växjö under Kalmarkriget 1612. Detta indikerar samtidigt att källaren tillkommit senast under 1500-talet.²⁰

19 Jämför Hansson 2001:210ff

20 Hansson 2012:43

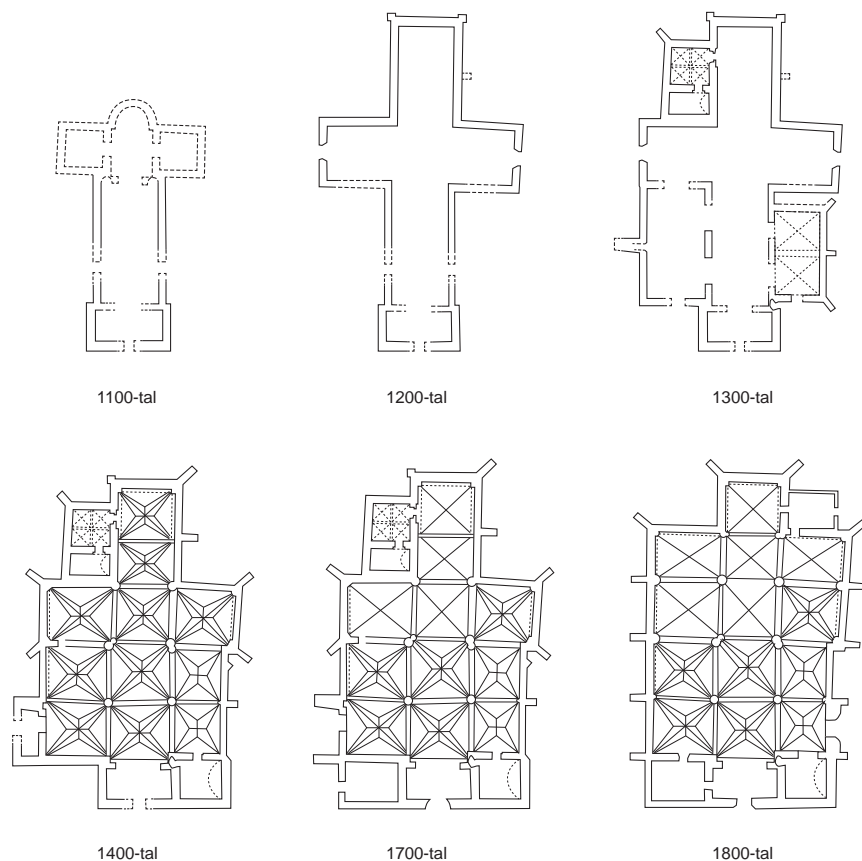
Figur 3.5. Läget för hittills påträffade källare som kan dateras till tiden före stadsregleringen 1658, relaterade till detta års karta. Karta Martin Hansson.

I jämnhöjd med Stortorgetts norra del har ett kulturlager ovanpå en äldre markyta daterats till senmedeltid, detsamma gällde ett lager beläget på en mellersta nivå av äldre gatulager längre norrut i Kronobergsgatan. Senmedeltida dateringar har också erhållits från kulturlager ute på nuvarande stortorg.²¹ År 1912 gjordes även ett myntfynd i den nordvästra delen av Stortorget i samband med grävarbeten. Mynten, närmare 700 till antalet, bestod till övervägande delen av danska mynt präglade under Erik av Pommerns regeringstid, men även av ett antal gotländska och nordtyska mynt. Skatten verkar ha lagts ned någon gång kring 1435–1445.²² Skatten förefaller ha hittats på bakgården till någon av de tomter som låg på den norra sidan av Storgatan. Kanske gömdes den i samband med att Engelbrekts upprorshär besökte Växjö 1436.

Den senmedeltida utvecklingen av staden kunde också ses vid undersökningen vid Karolinerhuset. Det är kring 1400 som tomten delvis omvandlas till ett privat residens för en av prästerna vid domkyrkan genom att en kallmurad halvkällare byggs under det som förefaller ha varit gårdens huvudbyggnad. Denna stenkällare var synlig ungefär en halvmeter ovan markytan och hade troligen en över-

21 Åstrand m.fl. 2013:44

22 Thornström 1993

Figur 3.6. Utvecklingsplaner för domkyrkan i Växjö. Efter Gustafsson & Ullén 1970:257.

byggnad i två våningar i timmer.²³ Här ges ett tydligt exempel på att kallmurade källare i Växjö kan dateras till senmedeltid. Förändringarna i Växjö syns även i själva domkyrkan (figur 3.6).

Den äldsta stenkyrkan i Växjö var en enskeppig stenkyrka som vid 1100-talets slut försågs med ett brett västtorn. Under 1200-talet förlängdes kyrkan med ett högkor samtidigt som den fick ett bredare tvärskepp. Domkyrkan eldhärjades i samband med stridigheter 1276. Vid återuppbyggnaden använde man för första gången tegel som byggmaterial. Men det är just under 1300-talet som den succesiva utbyggnaden och omvandlingen av kyrkan påbörjas. Under 1300-talets första hälft utvidgas kyrkan med sidoskepp i norr och ett kapell i söder. Därefter avstannar byggnadsaktiviteten innan den återupptas under andra halvan av

1400-talet och början av 1500-talet, då kyrkan får valv och byggs om till en gotisk hallkyrka.²⁴ Det är alltså först under 1300-talets första hälft som långhuset, den del där allmänheten fick vistas i kyrkan under medeltiden, byggs ut. Fram tills dess hade det tidigmedeltida långhuset med sina cirka 150 kvadratmeter, plus det sena 1200-talets tillbyggda korsarmar om ungefär lika stor yta, totalt cirka 300 kvadratmeter, räckt till för besökarna, men nu vidgas sockenbornas del av kyrkan för att slutligen omfatta cirka 700 kvadratmeter. Kyrkan inrättas för en helt annan mängd människor än tidigare.

Att allt fler människor kom att vistas i kyrkan under 1300-talet vittnar även den myntmassa som hittades i samband med undersökningen av domkyrkan 1957–1958.²⁵ Mynt som hittas i kyrkor anses ha tappats i samband med gudstjänst- och offerhandlingar och myntmassans sammansättning i ett kyrkfynd kan således avspegla hanteringen och användandet av mynt i samhället.²⁶ Sammanlagt hittades närmare 900 mynt i kyrkan. De medeltida myntens ungefärliga fördelning över tid vad gäller präglingsår framgår av diagrammet i figur 3.7.²⁷ Siffrorna i diagrammet ska inte ses som exakta, utan är tänkt att visa tendenser i myntmassans sammansättning. Ett mynt kan ju finnas länge i cirkulation och även om det är av en typ som präglades i slutet av 1200-talet kan den ha använts in på 1300-talet.

Man kan här se att mängden mynt i Växjö och i kyrkan ökade kraftigt under första halvan av 1300-talet i jämförelse med perioden före 1300. Sjuttiofyra mynt kan hänföras till perioden 1251–1300, att jämföra med 272 mynt under perioden 1301–1350. De här förändringarna kan dels förklaras av att användandet av mynt i samhället generellt sett blir allt vanligare under 1300-talet²⁸, men förändringen är så kraftig att den nog också avspeglar att antalet människor som besökte kyrkan ökade betydligt. Det är intressant att se att denna ökning sker under den period då Växjö fick stadsprivilegier. Det är också under denna period som kyrkan byggs ut, sannolikt eftersom ortens befolkning ökat, men kanske också som ett resultat av de pilgrimer som kom till Växjö. Även det pilgrimsmärke av S:t Sigfrid som hittades 2013 daterades till 1300-talet.²⁹ Första halvan av 1300-talet framstår således även här som mycket betydelsefull i stadens utveckling.

Ytterligare en aspekt som påverkade stadsbilden under senmedeltid var grundandet av ett franciskanerkonvent. När ett sådant väl etablerades var det

24 Gustafsson & Ullén 1970:68ff, 91f, 100f

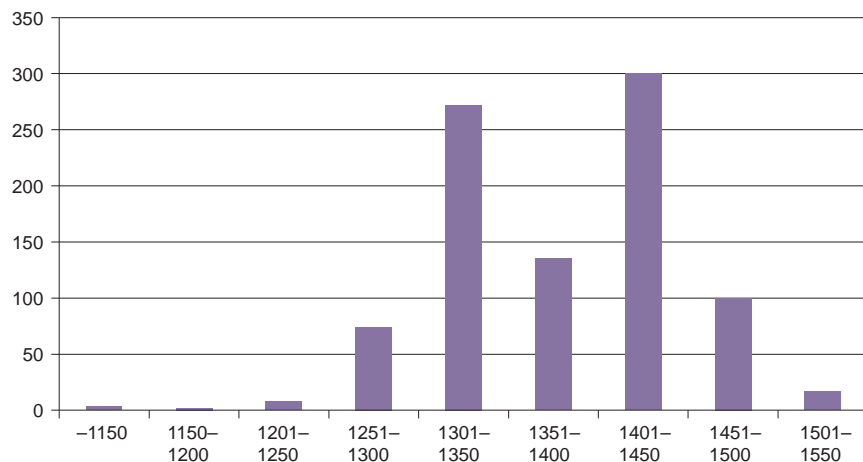
25 Rundqvist 1987; Thornström 1993

26 Klackenbergs 1992

27 *SHM 4180/58 Förteckning över mynt funna i Växjö domkyrka* har utgjort grunden för diagrammet. Eftersom medeltidsmynt saknar exakt präglingsår har mynten förts till respektive 50-årsperiod utifrån regent eller mynttyp. I de fall typen kan hänföras till flera perioder har den hänförs till den period den existerat längst, det vill säga mynt hänförda till perioden 1170–1220 har lagts till perioden 1150–1200, mynt från perioden 1330–1360 till perioden 1301–1350. De senmedeltida brakteater som vanligen dateras till perioden 1360–1520 (sammanlagt 194 st) har fördelats jämnt över perioderna 1350–1400, 1401–1450, 1451–1500. Klackenbergs 1992:95, diagram 11, redovisar samma utveckling men har något annorlunda siffror. Detsamma gäller för Thornström 1993 figur 7a.

28 Klackenbergs 1992:179f

29 Balić m.fl. 2015: 50f

Figur 3.7. Diagram över myntfynden från Växjö domkyrka fördelade på 50-årsperioder. Källa SHM 4180/58.

förhållandevis sent, 1485, och det är tveksamt i vilken utsträckning det hann byggas färdigt innan det upplöstes vid reformationen på 1520-talet. Konventet i Växjö grundades av en kvinna med ursprung i lågfrälset, Birgitta Haraldsdotter. Hon hade varit gift två gånger, men på 1480-talet vara hon änka och hennes barn döda. Genom sina båda äktenskap och arv från sina bröder hade Birgitta på sin ålders höst samlat på sig ett hundratal gårdar som hon skötte från sin sätesgård Eknaholm strax norr om Växjö. Genom ett byte med domprosten skaffade hon klostret mark i stadens västra utkant på det så kallade Munkagärdet, vilket var beläget omedelbart utanför stadsområdet.³⁰ Konventet kom således att etableras omedelbart väster om stadsområdet.

På den äldsta stadsplanen över Växjö från 1658 syns läget för konventet i den västra utkanten av staden. Vid denna tid var grunden till dess kyrka fortfarande synlig. Vid en arkeologisk undersökning i kvarteret Klostret 1977 påträffades lämningar av konvents kyrkan i form av en gråstensmur, samt fyra gravar (figur 3.8). Kyrkan förefaller av kartan att döma ha haft ett långhus och ett smalare rakt avslutat kor. Koret förefaller dock ovanligt avlångt. Vid undersökningen kunde långhusets bredd uppskattas till tjugotre meter. Längden, inklusive koret, förefaller ha varit närmare trettionio meter. Det var således en stenbyggnad av betydande storlek. Redan på 1560-talet ska man ha tagit sten och tegel från konventet till byggnadsarbeten på Kronoberg.³¹

Vad som också bör noteras är att stadens gator under medeltiden inte förefaller ha varit riktigt stenlagda. Vid de undersökningar som gjorts i gatemark förefaller det som om de äldsta regelrätta stenläggningarna läggs ut först under 1500-

30 Åhman 1983:11ff; Larsson 1991:59f

31 Åhman 1983:13

och 1600-talen, kanske i samband med tomtregleringen 1658. Ett bra exempel på hur dessa gator kunnat se ut framkom i samband med undersökningen för församlingshemmet när den äldre landsvägen in till staden från öster kunde dokumenteras (figur 3.16). Vägen kunde i sin äldsta fas dateras till tiden kring 1600. Vägen bestod av större stenar lagda i ett lager med sand och grus och med ett dräneringsdike på den norra sidan.³² De äldre gatunivåer som kunnat iaktas inom staden, exempelvis i Kronobergsgatan, har snarare bestått av trampadetytor med småsten. Här har denna typ av gata via ¹⁴C-analys daterats till senmedeltid.³³ Sättet att anlägga gator anknyter till vad man vet från andra städer även om kronologin ser lite annorlunda ut. I danska städer verkar gatorna före 1300 framför allt ha varit belagda med småsten medan mer regelrätt stenlagda gator, med ett lager sten i sättsand, förekommer efter mitten av 1300-talet. I Skänninge förefaller det som om gatorna fick beläggningar av sten och kantning av större stenar under 1200-talet. Här finns även enstaka belägg för träbrobelagda gator.³⁴ Avsaknaden av regelrätta stensatta gator i Växjö måste ha bidragit till att ge staden en lantlig karaktär.

Även om det är svårt att dra slutsatser utifrån det lilla material som finns så förefaller det som om stadens norra och västra delar har tagits i bruk senare än den sydöstra delen. I dagsläget framstår det som om den mesta medeltida bebyggelsen i staden Växjö fanns i anslutning till kyrkan, vid det medeltida torget och i anslutning till gatukorsningen mellan Storgatan och Kronobergsgatan och i dessa båda gators förlängning. Detta understryker att det senmedeltida Växjö var en liten stad med bebyggelsen koncentrerad till stadsområdets östra del. Mycket talar för att när konventet anläggs 1485 så sker det inte i stadens västra utkant, utan helt utanför stadsområdet.

Tiden efter 1658

Tiden efter stadsbranden och gaturegleringen 1658 förefaller av det arkeologiska materialet att döma ha varit en expansiv period i stadens utveckling. Bebyggelselämningar från 1600-, 1700- och 1800-talen har påträffats i princip i hela det äldre stadsområdet. Ofta har de byggnadslämningar som hittats kunnat relateras till de byggnader som är inritade på 1783 års detaljerade tomtkarta (figur 3.9). I flera fall har dessa lämningar utgjorts av källare som legat under de hus som syns på denna karta.

Bara vid undersökningen för fjärrkyla påträffades ett femtontal källare av olika typ runt om i staden. De källare som hittats i Växjö kan indelas i tre olika grupper utifrån deras konstruktion och utförande.³⁵ Grupp I består av murade, välvda källare. Dessa källare kan grovt dateras till 1400–1600-tal (se ovan). Grupp II består av kallmurade källare som var nedgrävda cirka 1–1,5 meter under markytan. Källare av den här typen kan sägas karaktärisera fullvärdiga källare, där man i flera fall kunnat gå rak under ett ovanliggande golv. De har sannolikt

32 Balić m.fl. 2015:156

33 Hansson 2012:48f

34 Bitsch Christensen 2004:34; Hedvall & Westling 2013:150

35 Hansson 2012:48

Figur 3.8. Undersökningen av klostret 1977. En del av grundmuren till klosterkyrkans norra långhusvägg tittar fram under snön. Foto Eva Åhman, Smålands museum.

Figur 3.9. 1783 års karta över Växjö upprättad av lantmätaren Abraham Bergius är detaljerad och ger en bra bild av stadens utseende vid denna tid. Lantmäteriet, aktnummer F89-1:11.

en mycket vid datering, från senmedeltid och framåt. Grupp III består av mindre källare som kanske snarare ska betraktas som förvaringsgropar/avfallsgropar. Dessa gropar saknar ibland tydliga murar och de är inte nedgrävda mer än ungefär en meter under markytan. De har hittills påträffats i stadens yttre delar, exempelvis längs med nuvarande Norrgatan i ett område som av 1783 års karta att döma framför allt kännetecknas av bakgårdar. Möjligen har de legat friliggande bak på tomterna.

Det verkar som om ett stort antal källare/förrådsgropar tillkom efter 1658 års stadsbrand, vilket indikerar att förändring i stadens bebyggelsestruktur. Att ny bebyggelse tillkom efter branden är ju i sig inget märkligt, husen måste ju ersättas, men att man började gräva källare/förrådsgropar på ett sätt som inte förefaller ha förekommit tidigare visar om inte annat att behovet av förvaringsutrymmen på stadsgårdarna ökade, kanske som en konsekvens av ökad handel men också genom att borgarna till stor del stod för sin egen försörjning genom odling på stadens jordar. Detta står dock i kontrast till de skriftliga källorna, som enligt Lars-Olof Larsson snarare visar att Växjö under 1700-talet varit en påfallande stillastående stad. De olika stadskartorna från 1725, 1750 och 1783 visar heller inga förändringar vad gäller stadsområdets storlek.³⁶ Men samtidigt kanske livet på gårdarna förändrades. Hur och varför är en fråga för framtida forskning.

Växjö dessförinnan

Ovan har den arkeologiska kunskapen om det medeltida Växjö sammanfattats. Men detta säger inget om varför det kom att uppstå en tätort på just denna plats och hur detta gick till. För att förstå varför staden Växjö hamnade på den plats den gjorde måste vi titta på hur trakten såg ut före medeltid. Bara genom att titta på spridningen av fornlämningar, inte minst olika typer av gravar, kan man se att Växjötrakten med sina många sjöar ända sedan stenålder varit bebott av människor. Hällkistor, rösen och ensamliggande stensättningar visar grovt bebyggelsens utbredning under sten- och bronsålder, men gravfält med olika typer av gravar, stensättningar, högar, domarringar, skeppssättningar, ovala stensättningar och resta stenar visar på järnålderns bebyggelselägen. I samband med de arkeologiska undersökningar som gjorts runt Växjö har också ett flertal boplatser från brons- och järnålder hittats.³⁷

Vi kan således utgå från att trakten runt Växjö var befolkad under vikingatiden. Eftersom några undersökningar av vikingatida bebyggelse ännu inte gjorts i stadens närhet vet vi inget om hur denna såg ut, men exempelvis i Telestads by söder om Växjö förefaller det som om det sker en bebyggelseflyttning i övergången vendel-/vikingatid, då tidigare bebyggelselägen för enskilda gårdar överges. Vart bebyggelsen flyttar är oklart men eftersom vikingatidens gravar i Telestad hittas i anslutning till den senare bytomtens historiskt kända läge, är det troligt att vi i början av vikingatiden kan ana en bebyggande bybildning. En liknande utveckling där bebyggelsen under vikingatid kryper allt närmare det

36 Larsson 1991:165

37 Till exempel Högrell 1997; Jönsson & Nylén 2007

Tabell 3.1. Växjö socken som den framträder i jordeboken 1545. Efter Larsson 1979–1981:31ff. Antalet bebyggelseenheter och deras jordnatur i byarna utanför staden. Skatteg. = skattegårdar, Biskopen = gårdar tillhörande biskopen, Domkyrkan = gårdar tillhörande domkyrkan, Prebenden = gårdar tillhörande prebenden i domkyrkan, Fräse = gårdar tillhörande det världsliga frälset.

By	Skatteg.	Biskopen	Domkyrkan	Prebenden	Fräse	Bystorlek
Araby		2		1		3
Bäckaslöv	1		1	3	2	7
Hov		6				6
Telestad	6		1	3		10
Tiudhby/Kronoberg		1				Huvudgård
Hollstorp	2		1	1		4
Skir	2		1	2	1	6
Summa	11	9	4	10	3	37

som senare är det historiskt kända byläget har konstaterats vid Huseby sydväst om Växjö.³⁸ Här kunde man på den historiskt kända bytomten, det vill säga den plats där bybebyggelsen ligger på den äldsta kartan, konstatera förekomst av kraftiga kulturlager som daterades till 1200-talet och framåt. Utanför bytomten fanns dock lämningar efter en äldre, glesare bebyggelse som daterades till vikingatid och äldre medeltid. Man kan här ana att byn Huseby i sin första, glesare form tillkommer under yngre järnålder och att denna sedan under högmedeltid omvandlades till en mer reglerad by. Liknande resultat framkom vid en mindre undersökning av bytomten i Ryd, även här förefaller bebyggelsen ha etablerats på bytomten under 1200-talet.³⁹ En liknande utveckling är således sannolik för bebyggelsen i Växjötrakten.

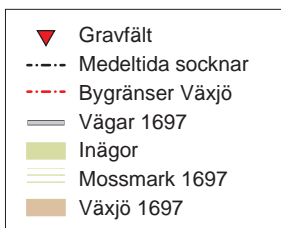
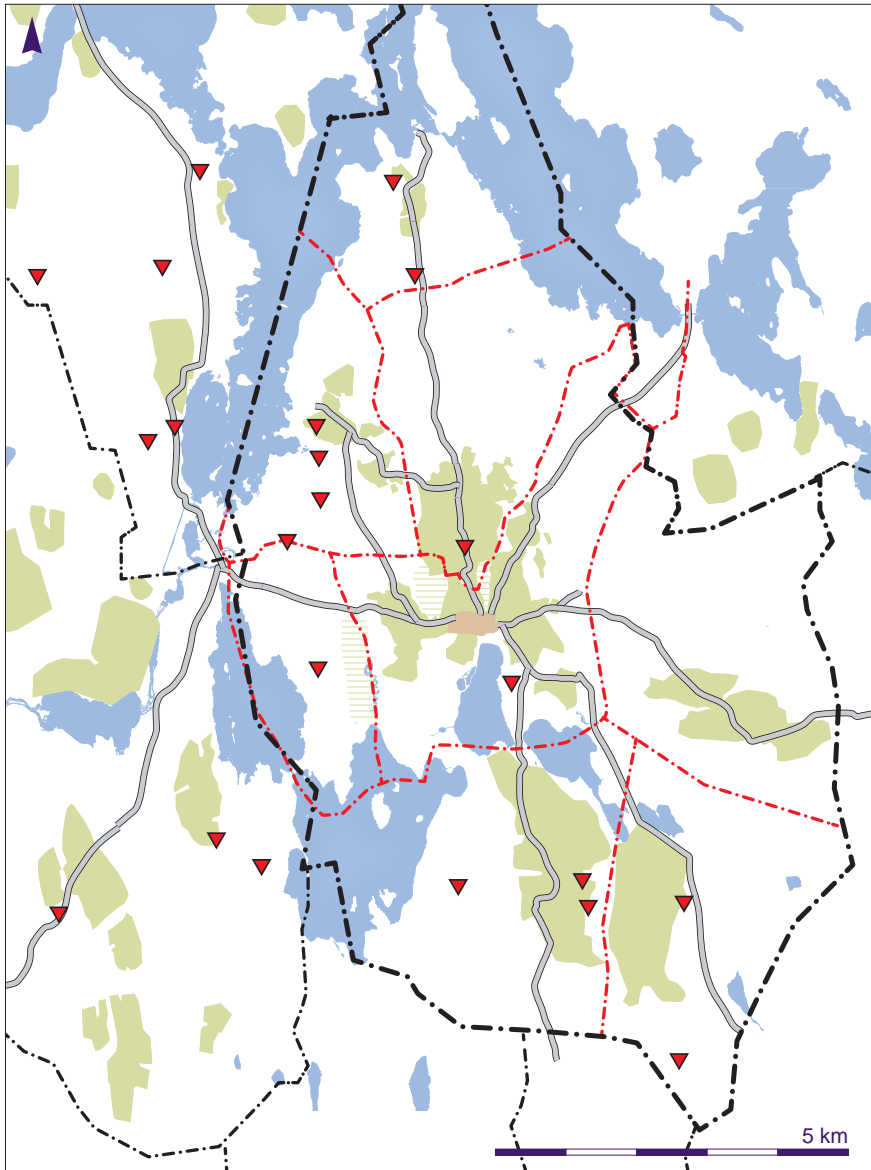
Under medeltiden bestod Växjö socken, förutom av själva staden, även av sex omgivande byar samt biskopens huvudgård Kronoberg (tabell 3.1). Växjö var således en stad som präglades av en öppen relation till omlandet genom att stadskyrkan även var sockenkyrka för det närmsta omlandet.⁴⁰

Studerar man spridningen av gravfält kan man se att nästan samtliga av dessa byar runt Växjö har gravfält som innehåller gravformer som sannolikt ska dateras till vikingatid i nära anslutning till de historiska bytomterna (figur 3.10). Det gäller både Araby, Hov, Telstad och Skir samt Thiudhby/Kronoberg. Även byn Bäckaslöv har ett gravfält, men i det här fallet är läget för bytomten inte känt, eftersom byns ägor på 1600-talet kom att inkorporeras med Växjös stadsjordar och byns gårdar försvann (se vidare nedan). Den enda byn som saknar gravfält är Hollstorp. Hollstorp är ett -torpnamn, vilket antyder att bebyggelsen etablerats

38 Jönsson & Nylén 2007:47f; Söderberg 2010

39 Wennerlund 2004

40 Jämför Andrén 1985:33ff

Figur 3.10. Gravfält från yngre järnålder samt en rekonstruktion av vägnät, gränser och inägomark för historiska kända bebyggelseenheter i Växjö, Bergunda och Öjaby socknar. Karta Martin Hansson.

i sen vikingatid eller tidig medeltid, varför det inte är säkert att något bygravfält kom att etableras. Ett annat alternativ är att byns gravfält blivit bortodlat.

Bynamnen visar, precis som gravfälten, att byarna existerade under yngre järnålder. Bland namnformerna är det framför allt två som är intressanta, Hov och Bäckaslöv. Hov är ett ortnamn som är väl sammankopplat med förkristen kult, även om det är högst osäkert hur och på vilket sätt kulten skulle ha gått till på dessa platser.⁴¹ Bäckaslöv tillhör en grupp av namn med ändelsen -löv, -lev. Liknande ortnamn i Varend är exempelvis Vederslöv och Högnalöv. Enligt ortnamnsforskningen betyder -lev "gods", antingen i betydelse arvegods eller förlänat gods.⁴² Vederslöv (*Widarsleff* 1330-talet) har således betydelsen "Vidars gods", medan Högnalöv (*Høgnæløff*, 1420) betyder "Høgnæs gods". På goda grunder kan man anta att båda dessa byar när de namngavs under yngre järnålder var storgods kontrollerade av enskilda personer. Detsamma kan antas för Bäckaslöv.⁴³ Ortnamnen visar att det i centrala Varend fanns ett flertal bebyggelser som förefaller ha kontrollerats av stora markägare.

"*Thiudhby*" nämns i Sigfridslegenden och har tolkats innehålla förleden *thiud* i betydelsen folk. Byarna Thiudhby och Hov överlämnade virdarna enligt legenden till kyrkan för att sona sina brott och mordet på Sigfrids systemsöner, under förmedling av sveakonungen.⁴⁴ På så sätt skulle Växjökyrkan fått kontroll över både den centrala kultplatsen samt den förkristna tingsplatsen i Varend. Det finns dock egentligen inga andra belägg för att Thiudhby skulle haft någon specifik funktion. När biskopens huvudgård etableras här i mitten av 1300-talet byter platsen namn till Kronoberg, men ännu i slutet av 1500-talet heter ladugården under Kronoberg fortfarande Thiudhby.⁴⁵

Av intresse för bilden av det vikingatida Växjö är också den runsten som 1830 noterades vara inmurad i grunden till den östra korgaveln i domkyrkan (Sm 10) (figur 3.11). Stenen plockades ut 1959 och är idag rest utanför domkyrkans östra vägg. Stenens inskrift lyder enligt Helmer Gustavsons läsning, "*Tyke – Tyke viking – reste stenen efter Gunnar, Grims son. Gud hjälpe hans själf*".⁴⁶ Per Stille har dock övertygande visat att texten snarare ska läsas som att Tyke och Unge reste stenen efter Gunnar.⁴⁷ Runstenar är förhållandevis exklusiva företeelser som i Smålands inland setts som lämningar efter en vikingatida aristokrati.⁴⁸ Runstenar restes av samhällets elit på olika platser i landskapet, vid vägar, gravfält, broar eller bebyggelser. Var runstenen i Växjö ursprungligen stod vet vi inte, men sannolikt bör den ha stått någonstans i närområdet. Den del av kyrkan där stenen var inmurad tillhör murpartier som tillkommit vid 1200-talets mitt.⁴⁹

41 Jämför Brink 1998:312ff

42 Søndergaard 1972

43 Jämför Hansson 2001:141

44 Larsson 1991:22, se vidare nedan

45 Larsson 1991:52

46 Gustavson 2008:140f

47 Stille 2008:79f

48 Hansson 2001:123ff

49 Gustafsson & Ullén 1970:60

Figur 3.11. Runstenen Sm10 invid domkyrkan i Växjö. Foto Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland.

År 1741 anges att S:t Annes bohl kallades ”*Runbohle*”.⁵⁰ S:t Anne var ett av de prebenden som var knutet till domkyrkan och vars gård under medeltiden var belägen norr om kyrkan. Om detta betyder att här funnits en runsten, eller om namnet ska kopplas till en av borgarsläkterna i staden (med namnet Runn), går dock inte att svara på. Oavsett vilket så visar runstenen Sm 10 på förekomsten av en vikingatida elit i närområdet.

De kyrkliga långhusens vittnesbörd

Ett sätt att få perspektiv på valet av Växjö som plats för biskopssäte och sedermera stad i Varend kan vara att analysera de medeltida kyrkorna i Varend. Kyrkorna kan användas för att förstå en plats i relation till det närmsta omlandet, men också för att jämföra olika platser med varandra. Nedan kommer de tidig-medeltida kyrkornas långhusyta vara i fokus.

Långhuset var den delen av kyrkan som var avsedd för allmogen. Koret var prästernas plats och i den västra delen av långhuset, eller i ett västtorn, kunde kyrkans *patronus* ha sin plats. Men resten av långhuset var avsett för allmogen. Även om det inte går att se ett direkt samband mellan storleken på långhuset och befolkningens storlek i socknen, kan vi ändå utgå ifrån att det bör ha funnits någon form av korrelation mellan långhusets storlek och den mängd människor som förväntades besöka en viss kyrka. Det förväntade antalet människor bör ju ha fått plats i kyrkan. Långhusens yta blir då ett indicium på hur mycket människor som fanns på en plats i samband med mässan. Det kan därmed också säga något om i vilken mån platsen i fråga kan räknas som tätort.⁵¹

Att sammanställa storleken på de medeltida kyrkornas långhus är många gånger svårt, i flera fall är de rivna sedan länge. För Varends del kan dock uppgifterna i Anita Liepes avhandling utnyttjas (tabell 3.2).⁵² Dessutom finns enstaka kyrkor publicerade i serien Sveriges Kyrkor.⁵³ Man måste även ta hänsyn till att långhusens storlek förändrats över tid i samband med kyrkoutvidgningar, men även att det i Varend fanns kyrkor både byggda i sten och trä.

Av de sammanlagt 50 kyrkor där måttuppgifter kan sammanställas eller rekonstrueras visar det sig att 44 procent av kyrkorna har långhus som är mellan 60–100 kvadratmeter stora. De riktigt stora långhusen hittas i salskyrkor i exempelvis Åseda och Älmeboda. Dessa stenkyrkor ska dateras till senmedeltid. Om vi vill fokusera på tiden för biskopssätets etablering kan det vara mer värdefullt att jämföra storleken på långhusen hos de romanska stenkyrkorna och sätta dessa i relation till den äldsta stenkyrkan i Växjö (tabell 3.3). Denna är visserligen riven sedan länge, men storleken på den första stenkyrkans långhus kan ändå rekonstrueras till cirka 155 kvadratmeter.⁵⁴ Tittar vi på stenkyrkorna i storleksordning som de kan ha sett ut kring 1250, före det att domkyrkan byggdes ut, ser vi att kyrkan i Växjö visserligen var stor, men inte den största i Varend. Kyrkan i

50 Larsson 1922:17

51 Jämför Wienberg 1993:86f

52 Liepe 1984

53 Till exempel Gustavsson & Ullén 1970

54 Gustafsson & Ullén 1970:64

Tabell. 3.2 Sammanställning över antalet kyrkor med olika storlek på långhusen vid medeltidens slut i Varend. Siffror efter Liepe 1984.

Kvadratmeter	Sten	Trä	Totalt
–60	2	2	4
60–80	6	7	13
81–100	4	5	9
101–120	7	1	8
121–140		2	2
141–160	5		5
161–180	3	4	7
181–200	1		1
201–	1		1

Tabell 3.3. Storleken på romanska långhus i sten före 1250 samt antal jordeboksenheter/socken år 1545. Efter Larsson 1979–1981.

Långhus i sten	Storlek (m)	Antal jordeboksenheter	Storlek jordeboksenheter
Skatelöv	175	87	2,0
Växjö I	155	37	4,2
Moheda	112	59	1,9
Tolg	108	56	1,9
Väckelsång	103	78	1,3
Berg	92	49	1,9
Nöbbele	85	55	1,5
Öja	82	35	2,3
Dädesjö	81	57	1,4
Långasjö	78	58	1,3
Ö Torsås	76	47	1,6
Bergunda	74	32	2,3
Vederslöv	70	33	2,1
Hemmesjö	68	26	2,6
Drev	57	16	3,5
Jät	54	34	1,6

Skatelöv var större och även kyrkorna i Moheda, Tolg och Väckelsång hade långhus på över hundra kvadratmeter. Jämfört med närliggande kyrkor i Bergunda, Öja och Hemmesjö var kyrkan i Växjö dock ungefär dubbelt så stor.

En jämförelse mellan långhusens storlek i antal kvadratmeter och antalet jordeboksenheter 1545, då det för första gången går att få en uppfattning om hur stor bebyggelsen var i de olika socknarna, visar att det finns ett förhållande mellan storleken på den enskilda kyrkans långhus och antalet enheter i socknen. Det är naturligtvis inte möjligt att rekonstruera hur många människor som bodde på varje bebyggelseenhet, men det är intressant att konstatera att långhusen i normalfallen är ungefär dubbelt så stora kvadratmetermässigt, som antalet kända bebyggelseenheter i socknen 1545. I tio av sexton socknar råder ett förhållande mellan 1,5 till 2,5 mellan den ytmässiga storleken på långhuset och antalet bebyggelseenheter vars invånare kunde förväntas besöka kyrkan.

Att kyrkan i Skatelöv var större än domkyrkan är intressant, men kan delvis bero på att socknen var stor och hyste en betydligt större befolkning än vad Växjö socken gjorde i slutet av 1100-talet. Storleken på kyrkan i Skatelöv kan också förklaras av att det i Huseby en bit norr om kyrkplatsen under 1000-talet fanns en aristokratisk storgård med trelleborgshus.⁵⁵ Kyrkan i Skatelöv var också en av förhållandevis få i Varend där man lagt ner resurser på dekorativ stenbehandling, här i form av ornerade kvadersten med schackrutor. Liknade ornerade granitkvadrar har även funnits i

kyrkorna i Växjö, Moheda och Östra Torsås.⁵⁶ Huseby i Skatelöv var sannolikt en viktig plats som säte för en regional aristokrati, möjligen med kontakter med den danska kungamakten i övergången mellan vikingatid och medeltid i Varend, vilket avspeglats i kyrkans utformning.⁵⁷

Två kyrkor faller dock utanför mönstret när det gäller relationen mellan yta och befolkning, kyrkorna i Drev och Växjö. Kyrkan i Drev är visserligen liten, men det samma gäller för socknen och den romanska stenkyrkan i Drev var sannolikt ursprungligen en gårdskyrka knuten till en lokal elit.⁵⁸ Storleken på kyrkan i Växjö är ännu större i relation till antalet bebyggelseenheter i socken. Vi ska också komma ihåg att när kyrkan byggs i slutet av 1100-talet fanns ännu ingen stad eller stadsbefolkning utan den var endast till för sockenbefolkningen, samt det prästerskap som verkade vid kyrkan. Att stenkyrkan byggdes som säte för en biskop kring 1170 förefaller helt klart, det här var ingen funktion som lades till en redan existerande stenkyrka. Att kyrkan sedan kom att successivt utvidgas under framför allt 1300-tal blir då ett tydligt tecken på den befolkningsökning som urbaniseringen gav upphov till. Därmed blir Växjö som en centralort skapad av biskop och kyrka mycket tydlig.

Det medeltida landskapet och biskopssätets etablering

Genom att använda äldre kartmaterial från andra halvan av 1600-talet samt 1700- och tidigt 1800-tal är det möjligt att retrospektivt rekonstruera hur kulturlandskapet runt Växjö var organiserat och hur gränserna mellan de olika bebyggelseenheter såg ut. Många av de strukturer som hittas i kartor från 1600- och 1700-talen har äldre ursprung varför detta material många gånger är användbart för att rekonstruera ett medeltida kulturlandskap.⁵⁹ När det gäller kartorna över Växjö stad (från 1658, 1661, 1697, 1726) ger de även uppgifter om ägande, varvid det är möjligt att åtminstone hypotetiskt rekonstruera bebyggelse, vägnät, kulturlandskap och jordnatur i närområdet (figur 3.12 och 3.13).

Det första som framstår är vilket oerhört centralt och kommunikativt läge Växjö har, inte bara för det direkta omlandet utan för Varend i stort. Växjö ligger centralt i anslutning till flera sjöar och i Växjö sammanstrålade de större vägarna genom inlandet, då precis som idag. Från Växjö utgick landsvägar i alla riktningar. Vintertid fungerade Helgasjöns is som vinterväg norrut enligt häradskartan över Norrvidinge härad från 1660. Flera forskare menar för övrigt att namnet Växjö betyder just sjön vid vägmötet.⁶⁰

De juridiska förhållandena förefaller dock ha varit komplicerade. I staden råde stadslagen efter 1342, medan socknen i övrigt var delad mellan Kinnevalds och Konga härader. Häradsgården gick genom staden, i den så kallade Guldsmedsbäcken, idag kulverterad under Linnégatan. Den östra delen av staden, samt byarna Skir och Hollstorp låg i Konga härad, medan resten av

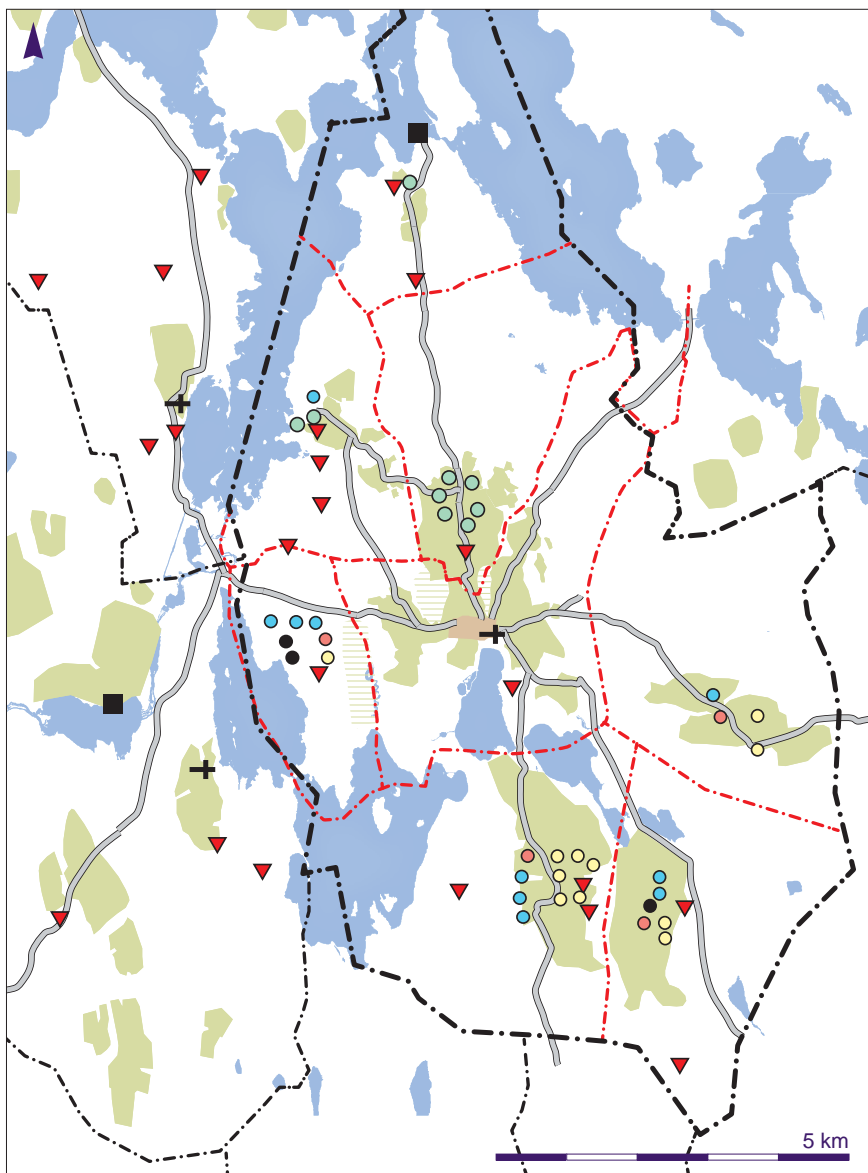
56 Vellev 1989; Hansson 2001:116

57 Hansson 2016

58 Hansson 2001:122

59 Jämför Tollin 1991

60 Larsson 1991:13

▼ Gravfält	✚ Medeltida kyrkor
- - - - Medeltida socknar	● Prebendegårdar
- - - - Bygränser Växjö	● Skattegårdar
— Vägar 1697	● Biskopsgårdar
■ Inägor	● Domkyrkans gårdar
■ Mossmark 1697	● Frälségårdar
■ Växjö 1697	■ Borgar

Figur 3.12. Rekonstruktion av det historiska landskapet runt Växjö utifrån historiska kartor över Araby, Hollstorp, Hov, Kronoberg, Skir, Telestads byar samt Växjö stad. Karta Martin Hansson.

socknen tillhörde Kinnevalds härad.⁶¹ För Konga härad var Ryd i Nöbbele socken tingsplats, för Kinnevalds härad fungerade Ljungsåkra i Vederslöv socken som tingsplats fram till 1620-talet.⁶² Omedelbart norr om Växjös sockengräns mötte Gårdsby socken som tillhörde Norrvidinge härad. Tre av Värends fem härad gränsade således till Växjö, om än på olika sätt. När denna komplicerade juridiska situation uppstår är i dagsläget oklart, men stadsområdet, där stadslagen gällde, framstår som en utbrytning av stadsområdet ur häradernas jurisdiktion. Till detta ska läggas att kyrkans folk lydde under den andliga rättsskipningen som var skild både från stadens och häradernas rättsskipning.

På figur 3.12 har bebyggelse, inägomark, bytomter samt socken- och bygränser i Växjös närområde rekonstruerats. Underlaget har utgjorts av äldre historiska kartor över byarna runt Växjö samt äldre stadskartor. Här framträder egentligen ett typiskt småländskt kulturlandskap. Varje bebyggelse låg centralt i relation till respektive inägomark (åker och äng) och ofta centralt inom sin bymark. I anslutning till inägomarken och bebyggelseområdet hittas ofta byns vikingatida gravfält, vilket antyder att den vikingatida bebyggelsen också bör ha legat här. Byarna runt Växjö var förhållandevis stora i ett regionalt perspektiv att döma av uppgifter från 1500-talets jordeböcker (tabell 3.1). Med undantag av Araby och Hollstorp med sina tre respektive fyra gårdar, bestod byarna av mellan 6-10 hemman, vilket i ett regionalt perspektiv får räknas som stora byar.⁶³ Gränserna mot angränsande byar gick i utmarken. Vid Växjö finns dock ett undantag från detta genom att stadens inägomark direkt gränsade till byn Hovs inägomark i norr. Detta gör att man kan ana ett funktionellt och kanske även historiskt samband mellan dessa båda enheter.

Ur strukturell synvinkel framstår själva bebyggelseenheten Växjö vid vikingatidens början som en ordinär by som antagligen var dominerad av en storgård där den runstensresande familjen bodde. Var den ursprungliga gården/byn Växjö låg är oklart, kanske på höjderna på den östra sidan av Växjösjön, eftersom det är här vi finner resterna av det gravfält som bör ha tillhört den ursprungliga byn, idag beläget vid stadens simhall (RAÄ 46:1). Samtidigt vet vi att en gård redan under 1000-talet fanns på platsen där domkyrkan sedan kom att byggas. Byn Växjös ägor kan då rent hypotetiskt ha varit samlade öster om Guldsmedsbäcken, i den blivande socknens Kongadel.⁶⁴ Den del av stadsområdet som låg väster om Guldsmedsbäcken har då möjligen snarare tillhört byn Hov, eller varit en idag försvunnen bebyggelseenhet. Man kan här påminna om de tidigmedeltida bebyggelse lämningar som hittades i nuvarande Kronobergsgatan som visade att någon typ av bebyggelse funnits här. Vad byn/gården på västra sidan bäcken haft för namn är idag okänt (eller var det tvärtom, var det denna som hette Växjö?).

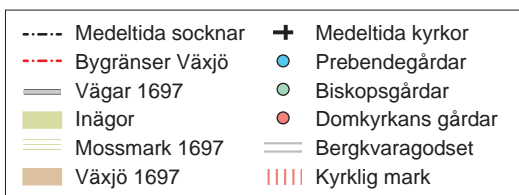
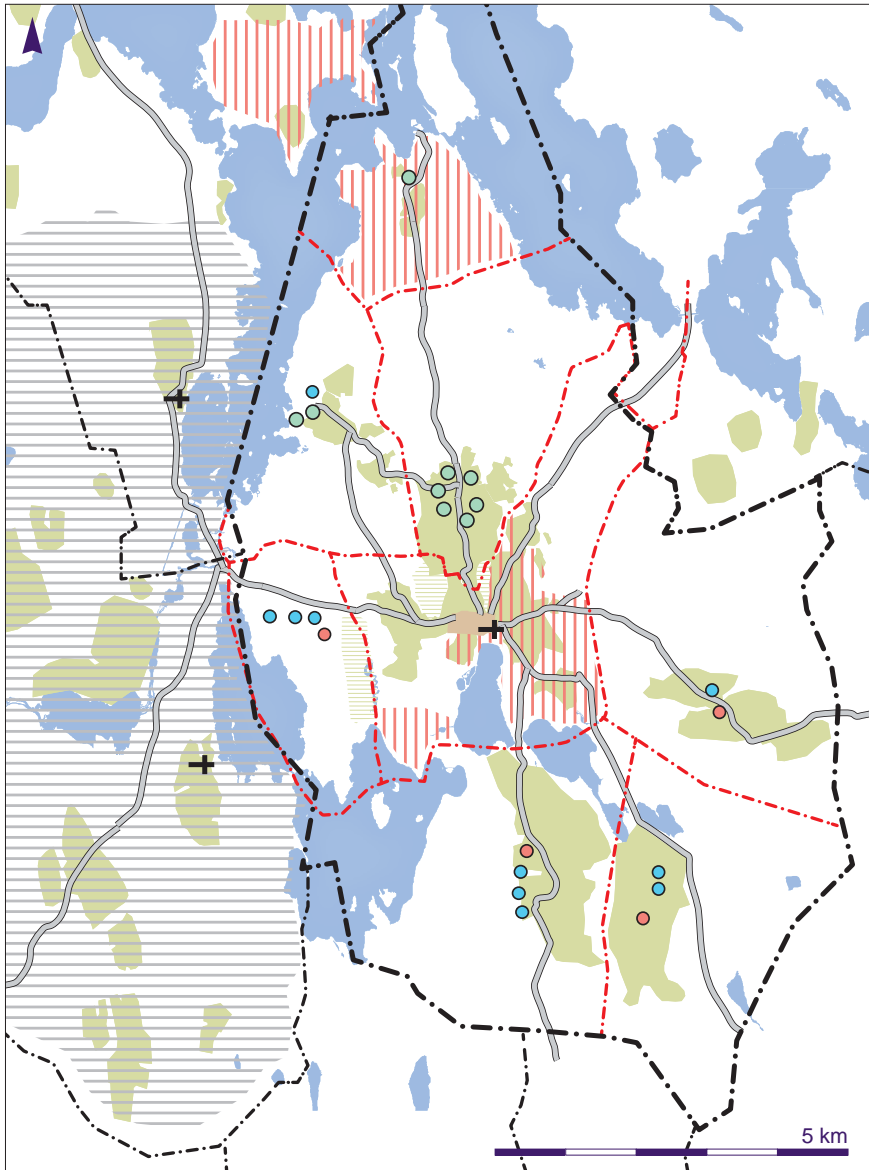
Utifrån de äldre kartorna över Växjö (1661, 1697, 1707, 1726) går det som sagt också att få uppgifter om ägandeförhållanden för tomter och åkermark runt staden. Man kan exempelvis på kartan från 1707 se hur det står att "*Här har*

61 Larsson 1979–1981:29; 1991:43

62 Larsson 1979–1981:50, 237

63 Jämför Larsson 1979–81:488 som räknar byar med sju gårdar som "storbyar"

64 Jämför Larsson 1991:45

Figur 3.13. Rekonstruktion av ägandet runt staden Växjö. I öster kontrollerades ägandet av olika kyrkliga aktörer. Karta Martin Hansson.

Bäckaslöffs Åkergerde warit” på ett område som då brukades som beteshage av staden. Redan på 1630-talet gjorde borgarna i Växjö framställningar till kungen om att få disponera byn Bäckaslövs marker till ”*mulabete och wedehuggande*”. Byns mark låg då till stora delar öde efter Kalmarkriget 1612 och 1639 donerades sex av de sju gårdarna i Bäckaslöv till stadens borgare. Den sjunde, skattegården, kom i stadens händer först 1684, då även den nu låg öde.⁶⁵ Byns gårdar försvann således under 1600-talets lopp.

Men de här kartorna visar också hur omfattande det kyrkliga ägandet varit i och runt staden och detta var sannolikt en av orsakerna till att borgerskapet sökte öka stadens ägor västerut. Åt alla andra håll var marken redan blockerad av kyrkliga ägare. Redan Ludvig Larsson visade att alla tomter öster om Guldsmedsbäcken tillhörde den kyrkliga sfären, medan borgerskapet på 1700-talet återfanns väster om densamma.⁶⁶ Dessutom innehades stadens åkrar och ängar i de östra delarna helt av olika kyrkliga ägare. Att döma av kartan från 1661 tillhörde en del gården biskopen medan andra tillhörde stadens hospital som låg strax sydost om domkyrkan. Här fanns även ägorna till stadens gymnasium och de åkrar som brukades av dess lärare. Domskolan omtalas indirekt redan 1341 (se nedan) varför delar av dess ägor hade medeltida ursprung. Stora delar av gymnasiets ägor hade under medeltiden tillhört olika prebenden vid domkyrkan, varför de ägor som tillhörde gymnasiet på 1661 års karta huvudsakligen ska ses som äldre kyrkogods.⁶⁷ Även Domprostgården som låg omedelbart söder om stadsområdet, samt Biskopshagen, där biskopens hästar betade, söder om staden ingick i det kyrkliga ägandet. Borgerskapet var således tvingat att förlita sig till sina ägor omedelbart norr och väster om staden för sin utkomst. Stadens jordar var viktiga för borgerskapets försörjning. Ännu i mitten av 1700-talet var åkerbruket av största betydelse, 1759 ska 400 tunnland åker tillhört staden, varför det är förstäligt att kontrollen av jorden var av största vikt.⁶⁸

Att olika kyrkliga institutioner ägde tomter och jord i en stiftsstad är naturligtvis inget ovanligt, men man kan fundera kring hur kyrkan ursprungligen kommit över dessa ägor. Ska man lita på Sigfridslegenden var detta resultatet av de soningsböter som virdarna tvingades lämna efter mordet på Sigfrids systemsöner. Enligt legenden ska Värends befolkning ha lämnat byarna Hov och Thiudhby, landets samfällt ägda egendom, till kyrkan som soning för sina brott. Dessa böter förmedlades via sveakungen som med sin här kommit till Varend för att straffa hedningarna.⁶⁹ Mot bakgrund av vad vi vet i övrigt om ägandeförhållanden under vikingatid och tidig medeltid förefaller dock uppgiften om kollektivt ägda byar som osannolik.

Ägande- och förfoganderätten till jord i äldre tid är en komplicerad historia. Forskningen har dock visat att i slutet av vikingatiden och tidig medeltid kunde enskilda äga och förvärva jord i kraft av arv och köp, även om köp i första hand

65 Vejde 1928; Hansson & Palmblad 2011

66 Larsson 1922

67 Larsson 1991:119

68 Larsson 1991:165

69 Larsson 1964:29f; 1991:22

skedde mellan släktingar. Kollektiva nyttjanderättigheter till mark fanns också, framför allt rätten av utnyttja resurser på utmarken för bete, fiske, vedbrand och stängsling, vilket de många by- och häradsallmänningsarna långt fram i tid visade. Rätten att bruka åker och äng var dock hela tiden knuten till enskilda brukningsenheter.⁷⁰ Därför är det svårt att tänka sig att landet Varend kollektivt skulle ha ägt en förhållandevis stor by som Hov och att man sedan skulle kunnat skänka bort den. Det är även svårt att föreställa sig hur ett sådant kollektivt ägande och därtill hörande administration av kollektivt ägda men enskilt brukade gårdar skulle ha fungerat i praktiken vid den här tiden. Enda möjligheten till att ett samlat godskollektiv på det här sättet skulle kunna komma i kyrkans händer är att det redan från början hängde ihop genom att det var del av en storgårdsdomän.

Under medeltiden kom jord i kyrklig ägo genom donationer, köp eller byten. Från kyrkans sida hävdades att donationer till kyrkan var en handling som underlättade givarens och dennes släktingars kommande eller pågående vistelse i skärselden i väntan på den yttersta dagen och Kristi återkomst. Många är exemplen i bevarade testamenten och gåvohandlingar på hur enskilda frälsemän, borgare eller allmoge alltefter förmåga ger gåvor till någon kyrklig institution. Testamentariska gåvor kunde innebära att en kyrka fick ägor långt bort, men genom olika jordabyten kunde egendomar samlas runt kyrkplatsen. Som exempel på det förra kan nämnas att domkyrkan i Växjö ägde gårdar i Finland.⁷¹ Just när det gäller etableringen av kyrkor med tillhörande prästgård finns exempel på att dessa etablerats genom att en gårdskyrka med tillhörande storgård helt donerats till kyrkan, kanske i samband med att en son i familjen blev präst.⁷²

Den tidigare rekonstruktionen av Växjös stadsjordar visade att stadens östra och södra delar var i händerna på kyrkliga ägare. Dessutom var Kronoberg norr om staden åtminstone sedan 1350-talet en huvudgård för biskopen, även om den befästa borgen med samma namn sannolikt först kom till på 1440-talet.⁷³ Också ön Helgö i Helgasjön tillhörde biskopen. I byn Hov ägdes alla sex gårdarna av biskopen på 1500-talet, i byn Araby var alla tre gårdarna i kyrklig ägo vid samma tid. Söder om staden ägde olika kyrkliga ägare fyra av de tio gårdarna i Telestad, i öster två av fyra gårdar i Hollstorp och tre av sex i Skir. Den kyrkliga dominansen i ägandet är mycket tydlig.

Inom staden Växjös ägor framstår det kyrkliga ägandet i relation till den övriga stadens ägor på samma dominerande sätt som man vanligen finner i relationen mellan en huvudgård och övriga gårdar i en by. Många gånger kan man i äldre kartor finna hur en huvudgård i en by, ofta belägen invid kyrkan, haft sin toft och sina ägor samlade och särhågnade inom en del av byn, medan byns övriga gårdar hade sina ägor spridda inom bymarken. Hemägoblock av den här typen kan många gånger vara spår efter en tidigare huvudgårdsstruktur. Ett tydligt småländskt exempel hittas i Vallsjö by öster om Sävsjö, där man i storskif-

70 Pedersen & Widgren 1998:442ff

71 Larsson 1991:41

72 Smedberg 1973; Andrén 2010:40

73 Hansson 2001:190

teskartan från 1805 kan se hur Vallsjö Storegård hade huvuddelen av sina åkrar samlade i anslutning till gårdstoftens invid kyrkan medan byns andra tre gårdar hade sina åkrar i ägoblandning. Med stor sannolikhet är detta en reminiscens av den tidigmedeltida huvudgård som funnits i Vallsjö.⁷⁴

Samma förhållanden kan anas i Växjö. Runstenen Sm 10 visar att det fanns en lokal elit som bör ha bott på en större gård på platsen. Det är inte otänkbart att denna storgård, som då kontrollerade större delen av byn Växjös ägor på något sätt kom att övertas av/doneras till kyrkan och därmed utgöra grunden till biskopsgodset. Om detta gjordes via en donation av kungen, som kan ha tagit kontroll över godset genom böter för något brott, eller genom att en enskild jordägare donerade sin gårdskyrka samt huvudgård med tillhörande ägor till kyrkan kan vi låta vara osagt. Från 1200-talet vet vi dock att den svenske kungens rättighet att donera gods i Småland till klostret i Nydala stötte på starkt motstånd hos allmogen varför man kan ifrågasätta om en sveakung haft sådana möjligheter redan under 1100-talet.⁷⁵ En privat donation av storgården i Växjö till kyrkan förefaller mer trolig. Kärnan i mycket av biskopens och kyrkans egendomar som de framträder i senare källor runt Växjö utgjordes då av de ägor som en gång tillhört denna storgårdsdomän.

Koncentrationen av kyrkligt gods i den östra delen av staden kan antyda att storgården låg någonstans öster om Guldsmedsbäcken. Även en del av landbo-gårdarna i grannbyarna kan ha ingått i dess ägor. Det finns idag flera exempel runt om i landet på att vikingatida magnater kunde vara stora jordägare och även kontrollera geografiskt splittrade jordagods precis som senare under medeltiden.⁷⁶ I Smålands inland förefaller det närmast som om storgården var en dominerande bebyggelseform under vikingatid och tidig medeltid i de vikingatida kärnbygderna. Detta visas av rekonstruerade ägoområden, inte minst som de framträder genom så kallade skogelag, men även genom närvaro av runstenar och förekomst av omnämmanden av brytar och trälar. Samma bild ges av bebyggelsen i västra Östergötland.⁷⁷ En storgård som ursprung för biskopsgodset i Växjö förefaller mot den här bakgrunden inte alls osannolik.

En viktig fråga i samband med biskopssätets etablering är läget för själva domkyrkan, som har en i många stycken udda placering. Den ligger inte som kyrkor vanligen gör på en hög plats i landskapet, utan snarare i en sänka, dessutom alldeles vid strandkanten av Växjösjön. Före sänkningen av Växjösjön gick dess strandkant alldeles invid kyrkogårdens södra mur, några tiotal meter söder om kyrkan. Kyrkans placering vid strandkanten har förklarats med Sigfridslegendens uppgifter om att kyrkan byggdes på den plats där Sigfrid fick sin uppenbarelse. En annan förklaring har varit att den högsta punkten i stadsområdet vid torget, redan var upptagen av den marknadsplats som antagits funnits här.⁷⁸ Någon tidig marknadsplats kan dock ännu inte beläggas i Växjö, däremot förefal-

74 Ericsson 2001:379; Hansson 2001:154ff, jämför Riddersporre 2003

75 Jämför Hansson 2001:67 och där anf litt

76 Pedersen & Widgren 1998:447; Tollin 2014

77 Tollin 1999:187ff, 2014:38

78 Ahman 1983:35f

ler det som visats ovan ha legat bebyggelse på platsen för det senare torget under tidig medeltid.

Kyrkans placering är också intressant om man betänker att den omgivits av vatten och/eller våtmarker i tre väderstreck. I söder ligger i Växjösjön, i nuvarande Linnégatan väster om kyrkan rinner fortfarande den nu kulverterade Guldsmedsbäcken som avvattnade våtmarker längre norrut. En arkeologisk undersökning i kvarteret Djäknen norr om Storgatan omedelbart norr om kyrkoområdet visade att området varit sankt och först bebyggdes efter utfyllnader på 1600-talet.⁷⁹ Skriftliga källor nämner också att marken här var fuktig och sumpig och länge låg obebyggd. År 1640 omtalas att området brukades som kålgårdar och ingen mindes att där någonsin varit bebyggt.⁸⁰ I öster rann dessutom Piladiket ut i Växjösjön och fungerade som en ytterligare naturlig avgränsning av domkyrkoområdet. En arkeologisk utredning i samband med nybyggnationen av Norrtullsgatan år 2008 visade också att det i området nordost om domkyrkan fanns sankmark.⁸¹ Vid undersökningen vid Karolinerhuset visade det sig dessutom att mycket stora utfyllnadsarbeten gjorts nordost om kyrkogården genom att jordmassor lagts ut i våtmarken för att vidga den byggbara ytan.⁸²

Med detta i åtanke förefaller det nästan som om kyrkan byggdes på en liten "ö" omgiven av sjön, bäckar och en våtmark. Även om resultaten från den nyligen gjorda undersökningen vid Karolinerhuset inte är entydiga, kan en hypotes vara att det var på den här lilla "ön" som storgården var belägen.⁸³ Det är fullt möjligt att den äldsta träkyrka som föregick stenkyrkobygget uppfördes som en gårdskyrka till denna storgård, kanske redan under 1000-talet, att döma av det myntfynd som gjordes i samband med undersökningen inne i domkyrkan i slutet av 1950-talet.⁸⁴ Runstenen, ägostrukturen runt Växjö och de topografiska förhållandena vid kyrkplatsen talar således samfällt för att kyrkan och sedermera biskopssätet etablerades vid en storgård vid Växjösjöns norra strand. Storgården fanns redan under vikingatid, varför man kan tänka sig att den familj som var knuten till denna gård var en av de drivande aktörerna bakom stiftsetableringen i Växjö.⁸⁵

Betydelsen av den här typen av storgårdsdomäner i samband med urbaniseringen har uppmärksammats på fler håll. Vid undersökningar i Skänninge har arkeologin visat på ett tydligt samband mellan storgårdar med tidiga kyrkor och begravningsplatser som ett första steg i platsens urbanisering. I Skänninge kunde ett cirka 50 000 kvadratmeter stort storgårdsområde rekonstrueras, där det gick att urskilja att olika delar använts för bebyggelse, specialiserat hantverk respektive odling.⁸⁶ Även det äldsta skedet i Lund som karaktäriserats som "förtätad landsbygd", kan ses som en koncentration av ett antal storgårdar med gårdskyr-

79 Hansson 1997:72

80 Larsson 1922:15

81 Åstrand 2008

82 Balić m.fl. 2015:177

83 Balić m.fl. 2015:12ff

84 Gustavsson & Ullén 1970:59

85 Jämför Hansson 2016

86 Lindeblad 2013:139

kor på en plats som sedermera utvecklades till stad. Man kan ana en generell utveckling mot att platser med dessa storgårdar succesivt utvecklades till en sammanhängande bebyggelse med gator och torg, och där storgårdarnas kontroll kom att ersättas av den egna stadstyrelse.⁸⁷ Växjö kan ses som ett exempel på denna process.

Frågan är dock om biskoparna i ett allra första skede verkligen residerade i Växjö. Spår efter något biskopsresidens har inte hittats vare sig invid domkyrkan eller på någon annan plats i staden. Ett residens kan ju naturligtvis ha funnits någonstans i anslutning till domkyrkan, eventuellt väster om den nu undersökta tomten för det nya församlingshemmet, men i dagsläget är detta okänt. Den biskopsgård som är känd från mitten av 1500-talet, och som låg vid nuvarande Norrtullskolan, var inget medeltida residens, utan resultatet av en förläning och donation av Erik XIV och Sigismund, av S:t Johannes prebendegård till biskopen i Växjö som ersättning för att dennes residens Kronoberg övertagits av kronan efter Dackefejden 1544.⁸⁸

Kronoberg nämns som biskopens residens, eller snarare gård från 1350. Under sent 1200-tal och tidigt 1300-tal hade biskopen också befästa gårdar i södra Varend, *Hwaem* eller Bosholme samt möjligen även Hackekvarn och Hönshylte i Urshult och Almundsryds socknar i sydväst, samt Vissefjärda i sydöst. Biskopens kontroll över några av dessa platser är osäker, däremot var biskop Bo på sin huvudgård i *Hwaem* och utfärdade ett brev 1290.⁸⁹ I början av 1300-talet förefaller biskopen dessutom ha haft ytterligare ett residens. År 1305 skriver biskop Magnus ett brev i "*Helghescoh*", och år 1315 gästas han på "*Halgaskog*" av bland andra Varends lagman och flera andra frälsemän. Sista gången Helgaskog nämns är år 1318 då ett hospital på platsen ihågkoms med 20 mark i hertigarna Erik och Valdemars testamente. Var Helgaskog legat och vad platsen haft för funktion är något oklart, men flera forskare har antagit att det legat på Helgö i Helgasjön, medan andra har föreslagit byn Skog i Moheda.⁹⁰ Helgö ingick i biskopens ägor vid reformationen och lydde senare under Kronobergs kungsgård. Platsen för residenset har av Vejde lokaliserats i anslutning till torpet Bokelund på Helgö där det enligt äldre uppgifter ska ha funnits både husgrunder och källare som enligt traditionen kopplats ihop med biskopen. Idag syns inga säkra spår efter dessa lämningar, men på en karta över kungsgården ägor från 1725 finns en notering vid den aktuella platsen att här skulle ha funnits "*rudera efter H bygg*".⁹¹ Om detta var lämningarna efter Helgaskog eller inte ligger utanför syftet med denna artikel, men det kan vara intressant att fastslå att det egentligen är först från 1350-talet, i och med etablerandet av Kronoberg som "*manerium*" som biskopen på allvar verkar ha blivit stationärt residerande utanför Växjö. Man kan notera att detta sammanfaller i tid med att Växjö får stadsprivilegier.

87 Andren 1985:77f; Andersson 2013:314

88 Larsson 1923

89 Larsson 1964:117f; Hansson 2001:185ff

90 Vejde 1927:156f; Larsson 1964:368; Beckman 1966

91 Lantmäteriet Växjö sn akt 79

Staden etableras

Under tidigmedeltid framträder således Växjö som en central kyrklig plats. En tidigare storgård med sina kringliggande ägor har övergått i kyrklig ägo och den gamla gårdskyrkan har ersatts under andra halvan av 1100-talet av en stor stenkyrka som fungerade som domkyrka för den biskop som huvudsakligen förefaller ha ambulerat mellan sina residensgårdar i Varend. Valet av Växjö som plats för biskopssätet har säkert att göra med platsens centrala kommunikativa läge. Platser av samma karaktär av storgodsdomän har säkerligen funnits på många håll i Varend, men ett kommunikativt läge tillsammans med på platsen drivande aktörer har antagligen legat bakom att ett stift kom att etableras här.⁹² Någon stad fanns dock ännu inte, även om förekomsten av ett stiftscentrum säkerligen successivt genererade ekonomiska aktiviteter. I det arkeologiska materialet kan man se att bebyggelse fanns i anslutning till domkyrkan och vid vägkorsningen norr om det senare torget väster om Guldsmedsbäcken. Omnämmandet av ett helgeandshus år 1318 visar att icke-rurala funktioner nu fanns på platsen. Däremot finns det ännu inga belägg för att det fanns en marknadsplats i Växjö, men sannolikt har kyrkans aktiviteter på platsen lockat till sig handelsmän och hantverkare.

Ursprungligen var den kristna religionen framför allt en religion som etablerades i de romerska städerna. Eftersom de kristna fanns i städerna var det där som de första församlingarna, kyrkorna och biskoparna fanns.⁹³ Att residera i en stad hörde till ämbetet som biskop. För påvemakten och kyrkan som institution var detta det naturliga tillståndet.⁹⁴ På 1340-talet var biskopen i Växjö här ett undantag, vilket troligen mot den här bakgrunden upplevdes som ett problem. Övriga svenska biskopssäten, Uppsala, Skara, Linköping, Västerås, Strängnäs och Åbo hade under sent 1200-tal eller tidigt 1300-tal utvecklats till urbana orter.⁹⁵ Att som enda biskop bo på landet kan även ur denna aspekt inte ha upplevts som fördelaktigt.

I privilegiebrevet från 1342, utfärdat av Magnus Eriksson, står också att biskopen i Växjö lidit skada av att inte haft säte i en stad men att detta nu åtgärdats.⁹⁶ All handel i området ska från och med nu ske i den nya staden, med undantag av de varor som bonden köpte och sålde till sådd eller till gårdens nödtröft. Alla hantverkare uppmanades att flytta till staden, om de inte var jordägande, då fick de bo kvar där de bodde, men de ålades att sälja sina varor i staden. Bland de hantverkare som uttryckligen åläggs flytta till Växjö finns guldsmeder, "kettlesmeder", skomakare, skraddare, skinnare och alla andra gärningsmän.⁹⁷ Att dessa olika yrkeskategorier uppmanas att flytta till staden kan ju dels ses som ett

92 Se Hansson 2016

93 Beskow, Hellström & Nilsson 1995:72

94 Nyborg 2004:113f

95 Tagesson 2002:223ff

96 Larsson 1991:38

97 Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevens SDHK 4763, brevet är publicerat i Berg & Svalenius 1956:127ff

Figur 3.14. Växjös äldsta bevarade stadssigill från 1489. Foto Riksarkivet.

uttryck för önskan att samla hantverk och handel i städerna, men kan ju också tolkas som att den här typen av hantverkare saknades på platsen.

Av privilegiebrevet framgår också tydligt att stadsgrundningen gick biskopens intressen tillhanda. Böter för handel på landsbygden, 40 mark jämte beslagtagna varor, skulle delas lika mellan domkyrkans byggnadskassa och biskopen, och inte som normalt tillfalla kungen. Detta kan ses som en feodal förläning av en regal rättighet från kung till biskop. Formuleringen ”*then biskoper ähr och staden tillhöre*” avslöjar också enligt Lars-Olof Larsson att staden var helt underställd biskopen. Staden fick inte heller göra intrång på kyrkans och biskopens ägor.⁹⁸ Det vanliga var också att kungen hade i fogde i landets städer, men någon sådan är inte känd i Växjö. Sannolikt sågs staden som biskopens, som även fungerade som stadens överhuvud och länsherre och kungens representant.⁹⁹

Privilegiebrevet markerar en betydande förändring, för det är från och med mitten/slutet av 1300-talet som Växjö blir en urbaniserad plats (figur 3.14). Det arkeologiska materialet, framför allt utbyggnaden av domkyrkan och de tappade mynten i denna, visar att betydligt flera människor än tidigare nu vistades i Växjö. Det är säkert även nu som Växjö etableras som vallfärdsort, vilket det upphittade pilgrimsmärket visar.¹⁰⁰ Det är också under andra halvan av 1300-talet och 1400-talet som det spröda skriftliga källmaterialet ger vissa uppgifter om stadens inre liv (tabell 3.4).

Det medeltida skriftliga materialet från Växjö är inte stort, men man kan notera att alla omnämningen före 1342 berör kyrkliga angelägenheter och det är först under 1400-talet som borgmästare, råd, rådstuga och olika hantverkare nämns, även om det förstnämnda bör ha funnits redan från mitten av 1300-talet. Av intresse att notera är att det lokala frälset åtminstone från 1400-talets början skaffade sig egendomar i staden. 1442 köpte Birger Trolle en gård i staden och Arvid Trolles jordebok nämner att två gårdar i staden ingick i dennes omfattande godscomplexet. Den ena av dessa gårdar hade herr Arvid gett till Apostlakoret

98 Larsson 1991:38

99 Larsson 1991:47f

100 Balić m.fl. 2015:50f

Tabell 3.4. Urbana funktioner i Växjö nämnda i skriftligt källmaterial. Sammanställda efter Åhman 1983 och Larsson 1991.

År	Händelse
1280	Omtalas domkapitel, domprost och tre kaniker
1318	Helgeandshus nämns i hertig Erik och Valdemars testamente
1341	Omtalas "corales", korgossar vid domskola
1342	Utfärdas stadsprivilegier
1340-t	Stadssigill, stilistiskt daterat
1357	Landstinget i Tiohärad i Växjö
1382	Omtalas skolastikern Andreas Magni
1416	Vpn Brynolf Magnusson, Högnalöv fick en gård i staden i pant av prästen Peter Simonsson
1442	Borgmästare, råd omnämns första gången
1442	Rd Birger Trolle köpte en gård i Växjö av en skattebonde
1450	Omtalas Peder Guldsmed som död, hans änka sålde en fastighet till rd Lars Haraldsson på Ångaholm
1473	Omtalas rådstuga, Märten Skraddare
1473	Omtalas Sigfrids- och Brittmässommarknaden
1483	Omtalas gillestuga
1485	Franciskanerkonvent grundas
1485	Omtalas badstuga
1500-tal	Hospital (troligen det som tidigare kallades helgeandshus)
1560-tal	50-tal skattebetalande borgare i Växjö, förutom de präster som var knutna till domkyrkan

vid domkyrkan som bostad för korets präst för "evärderlig" tid, medan den andra skulle behållas. Denna andra gård sägs ha legat "hart uppsides strax vid backen", vilket ger en intressant upplysning om stadens topografi.¹⁰¹ Vad innebar "uppsides", var låg backen? Idag är ju de centrala delarna av Växjö ett relativt plant område, men de undersökningar som gjorts vid det medeltida torget, som idag ligger ett par meter högre än markytan vid domkyrkan, visade att markytan här är sänkt. Sannolikt var denna punkt en mer markerad höjd under äldre tid och det är tänkbart att det är området kring torget som uppfattades som "uppsides" i äldre tid. Det vore inte heller helt otänkbart att herr Arvid hade en gård vid stadens torg. Samtidigt antyder omnämner omnämmandet av "uppsides" att stadens topografi kan ha orienterats och utgått från domkyrkan, som ju var den lägsta punkten inom stadsområdet.¹⁰²

101 Almqvist 1938:45

102 Jämför Larsson 2006 och diskussionen om gestaltningen av Lund

Samtidigt som staden expanderade under senmedeltid och nu faktiskt framstår som en mindre tätort var den inte bara dominerad av och underställd biskopen och kyrkan. Under 1400-talet växte även Bergkvara strax väster om staden fram som centrum i en av Nordens största godsbildningar.¹⁰³ Från mitten av 1350-talet började ägaren av Bergkvara att köpa upp de andra gårdarna i Bergkvara by vilket ledde till att byn kom att helt försvinna. Under 1400-talet övertog släkten Trolle Bergkvara. Birger Trolle (den yngre) och dennes son Arvid Trolle, lyckades under 1400-talets mitt och andra hälft utöka släktens innehav av gårdar på ett så framgångsrikt sätt att Bergkvara kom att bli ett av Nordens största gods. Enbart i Varend köpte Arvid Trolle 130 gårdar. Genom att hans enda syskon, systemen Katarina, dog barnlös, fick Arvid även kontroll över hennes arv, både efter fadern och efter hennes döde make – sammantaget ett par hundra gårdar. Tre framgångsrika giftermål med strategiskt lämpliga kvinnor bidrog ytterligare till att öka Arvids rikedom. För att leva upp till sin position som en av Nordens rikaste män lät Arvid uppföra ett magnifikt stenhus, en av de största privata bostäderna i det medeltida Norden. Den ruin vi ser idag är rester av detta ståtliga stenhus (figur 3.15). Det uppfördes på 1470-talet och var centrum i ett välplanerat aristokratiskt landskap.¹⁰⁴

Genom att Arvid Trolles jordebok är bevarad kan man se att godset var den helt dominerande jordägaren väster om staden. I Bergunda och Öjaby socknar ägde godset majoriteten av gårdarna, även i den på 1600-talet försvunna byn Bäckaslöv ägde man två gårdar. Den lilla staden framstår därmed under andra halvan av 1400-talet som klämd mellan två sköldar, den andliga genom det kyrkliga ägandet i öster, söder och norr, och den världsliga genom Bergkvaragodset i väster. Samtidigt förefaller det som om detta inte inverkade menligt på stadens utveckling. Snarare har dessa båda centrum skapat en efterfrågan på kunskande, kunskap och produkter som säkert stimulerade livet i den lilla staden. Medan biskopen tidigare framstod som den aktör som drev på utvecklingen, har denne nu kompletterats med en världslig aristokrat, men även med staden som borgerligt kollektiv, även om det senares roll fortfarande är svår att belysa.

Ett indicium på att borgarna blivit ett fungerande självständigt kollektiv är omnämmandet av en rådstuga 1473. Dess läge och utseende är visserligen oklart, men att den fanns visar att borgerskapet i Växjö senast vid detta tillfälle hade en fast plats i staden för sina möten. Omnämmandet av ett råd 1442 indikerar att en rådstuga kan ha existerat redan då. Rådhuset i en stad var inte bara en plats för möten mellan stadens ledande borgerskap, det var också en plats/byggnad som var en arena för uppvisning av stadens sociala kapital.¹⁰⁵ Utformningen av stadens rådhus, som ju bekostades av stadsborna själva, blev ett uttryck för stadens välstånd och existensen av ett permanent rådhus visar att staden både haft resurser, vilja och behov för ett sådant bygge. Rådhus är något som i många mindre och mellanstora danska städer precis som i Växjö nämns första gången

103 Larsson 1974; Hansson & Nylén 2012

104 Hansson 2014b

105 Jämför Larsson, denna volym

Figur 3.15. Stenhuset på Bergkvara, uppfört av Arvid Trolle på 1470-talet.

Foto Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland.

under 1400-talet, vilket kan ses som en form av borgerlig manifestation av självständighet gentemot stadsherren, i Växjös fall biskopen.¹⁰⁶

Livet i Växjö

Frågan är då hur livet i en småländsk småstad som Växjö såg ut och på vilket sätt detta skilde sig från livet i de omgivande byarna. Det råder ingen tvekan om att Växjö kan betraktas som en urban ort under slutet av 1300-talet, men frågan är på vilket sätt stadslivet, urbaniteten, framträdde på platsen.¹⁰⁷ När och hur manifesterade den befolkning som bodde på platsen sin urbana tillhörighet?

Det är tydligt att Växjös urbanisering är något som sker successivt och organiskt där olika aktörer var drivande i skilda skeden. I ett äldsta skede kan vi ana innehavaren av den storgård som senare utvecklades till biskopsgård, följt av

¹⁰⁶ Bitsch Christensen 2004:45

¹⁰⁷ Se vidare Hansson b, denna volym och Larsson, denna volym för en diskussion kring begreppet urbanitet

biskopen och kyrkan som institution, vilka så småningom fick sällskap av aristokratin och borgerskapet som pådrivande i utvecklingen av staden. En mängd klassiska funktioner som vanligen hittas i medeltida städer kom successivt att knytas till platsen, kyrka, domkyrka, domkapitel, helgeandshus, domskola, stadsprivilegier, ting, borgmästare, råd och marknad, under en period från sent 1100-tal till 1400-tal.

Man kan konstatera att jordbrukets betydelse var stor för stadsbefolkningen långt fram i tid. Borgarna odlade stora arealer på stadens jordar ännu på 1700-talet och stadskartan från 1697 visar en förhållandevis stor förekomst av kålgårdar. Att det förekom odling i staden visas också av de stora områden med odlingslager som framkommit runt om i staden, inte minst i dess norra delar.¹⁰⁸ Vikten av jordbrukets cykler var således gemensamt för stad och land. Betydelsen av jordbruk och andra traditionella agrara verksamheter för städernas borgare har belysts av Åke Sandström när det gäller Vasatidens Sverige. Sandström menar att åkerbruk, boskapsskötsel och fiske inte var bisysslor för städernas borgare utan integrerade delar av deras ekonomi, som många gånger var mer betydelsefull än deras verksamhet inom handel och hantverk. Samtidigt var inslaget av handel och hantverk betydande på landsbygden, varför de stora skillnader som ofta satts upp mellan stad och land på många sätt var en chimär.¹⁰⁹

Däremot tiger det arkeologiska materialet från Växjö nästan helt när det gäller mer typiska urbana verksamheter, inte minst hantverk. Bortsett från den metallhantering som konstaterades vid undersökningen för församlingshemmet, finns egentligen inga tydliga belegg för något hantverk i staden.¹¹⁰ Detta kan naturligtvis bero på undersökningssituation och bevarandeproblematik i Växjö, men samtidigt är avfall efter olika typer av hantverk, exempelvis smide och metallhantverk samt läder-, horn- och behantverk, mycket vanliga fyndkategorier vid undersökningar i medeltida städer. I skriftliga källor nämns en guldsmed 1450 och en skraddare 1473. Avsaknaden av hantverksspår kan ses som ytterligare ett tecken på Växjös agrara karaktär.

Rent rumsligt och strukturellt såg dock stadsbons och landsbygdsbon dagliga landskap ut på olika sätt. Den småländske bonden bodde på en gård som låg centralt inom ägor. Bebyggelsen på landsbygden bestod både av ensam- och dubbelgårdar och större och mindre byar, där byar med mer än sju gårdar var ovanligt stora. Kalvsviks by i socknen med samma namn med sjutton gårdar var en av de största byarna i Varend i mitten av 1500-talet.¹¹¹ Men dessa stora byar hade sin bebyggelse utspridd över ett större område och saknade oftast en samlad bytomt som exempelvis i Skåne. I fallet med Kalvsvik låg gårdarna, om man ska döma av den äldsta kartan från 1781–1782, utspridda inom en kvadratkilometer vilket motsvarar en yta på cirka 100 hektar.

Även om Växjö av allt att döma var en liten stad med omfattande odling inom staden låg gårdarna här betydligt tätare på ett sätt som skilde sig från lands-

108 Hansson 2012; Dutra Leiva & Åstrand 2014

109 Sandström 1996

110 Balić m.fl. 2015

111 Larsson 1979–1981:67f, 473, 488

Figur 3.16. Vid undersökningen för församlingshemmet 2013 framkom en välbevarad del av 1600-talets landsväg vid den östra utfarten ur staden. Foto Arkeologerna.

bygden. Riktigt hur många tomter som fanns i det medeltida Växjö är oklart, men skattelängder från 1560-talet omtalar cirka 50 skattande borgare, förutom de präster som var knutna till domkyrkan.¹¹² Den äldsta kartan från 1658 visar endast kvartersindelningen utan tomter. 1697 års karta innehåller ett 90-tal tomter inom stadsområdet. Även om antalet tomter under medeltiden är oklart framgår det ändå tydligt att staden var annorlunda än landsbygden med en betydligt tätare bebyggelse ordnat på kanske en 40–50 tomter samlade inom ett område på cirka 11 hektar, vilket kan jämföras med byn Kalvsvik med sina sjutton gårdar utspridda inom 100 hektar. Det visuella intryck som denna bebyggelsebild gav måste skilt sig avsevärt från landsbygdens spridda bebyggelsebild, vilket i regionen var det normala. I ett regionalt perspektiv var Växjö att betrakta som en tätort under senmedeltid. Samtidigt är frågan om inte en annan småländsk stad, Eksjö, måste ha haft ungefär samma spridda bebyggelsebild som en by som Kalvsvik. År 1554 bodde åtta borgare i Eksjö utspridda på en yta av 45 hektar vilket inte gör att man får intrycket av att platsen var en tätort, snarare tvärtom. Rent matematiskt framstår "tätortsgraden" i Eksjö som närmast identisk med den i Kalvsvik, cirka 5,7 hektar yta per gård (antal hektar/antal gårdar).¹¹³

I Växjö har ändå den förhållandevis täta bebyggelsen säkerligen påverkat hur husen legat på tomterna och hur de legat i relation till gatorna, men detta är något som vi idag inte vet något om i detalj. Däremot finns det indikationer på att husen i staden var av annorlunda typ än på landet. Framför allt gäller det den frekventa förekomsten av källare som visar att man disponerat utrymmet på tomten annorlunda. Den typ av stora källare som dyker upp i den senmedeltida staden verkar inte finnas på landsbygden. Däremot är källare vanliga på senmedeltidens huvudgårdar.¹¹⁴ Det förefaller även som att det kan ha funnits enstaka murade källare i staden, kanske även byggnader med murade delar ovan mark.¹¹⁵ Dessa murade källare är visserligen svåra att säkert datera, flera verkar ha använts under lång tid, men de kan möjligen ha tillkommit i senmedeltid. Sten som byggnadsmaterial var helt främmande för landsbygden med undantag av enstaka byggnader på några av borgarna samt en del av kyrkorna i regionen.¹¹⁶ Byggnadsskicket med stora källare på stadstomterna har även återfunnits i exempelvis Linköping och Jönköping och visar att behovet av att organisera förrådsfunktioner var annorlunda i staden jämfört med på landsbygden. Staden krävde en annan typ av byggnader. Det förefaller dessutom som om många av de äldsta källarna låg orienterade längs med gatorna, vilket antyder att husen faktiskt låg samlade längs med dessa. I så fall har vad som närmast framstår som sammanhängande husfasader kantat stadens gator, i alla i fall i de centrala delarna. Även på denna punkt skiljde sig således det urbana bebyggelsemönstret från det rurala.

Om husens utseende och lokalisering på tomterna visade sig vara något annorlunda jämfört med bebyggelsen på landsbygden, går det inte att säga det

112 Larsson 1991:50

113 Se vidare Hansson, denna volym angående Eksjö.

114 Hansson 2001:243

115 Hansson 2012:47

116 Hansson 2001:210

samma om stadens gator. Dessa verkar ha saknat gatubeläggning relativt långt fram i tid. Medeltidens gator i Växjö framstår snarare som trampade ytor av småsten och liknade trampytor fanns säkert även i anslutning till byar och gårdar på landsbygden.

Att uttala sig om den materiella kulturen i övrigt i staden i relation till landsbygden är svårt. Vare sig från staden eller från omlandet finns i regionen något större material att jämföra med. Snarare verkar det just vara fattigdomen på föremål och fynd som karakteriserar tiden och regionen.¹¹⁷ Störst material finns här från undersökningen vid församlingshemmet i Växjö och de studier som gjorts av den keramik som framkom vid undersökningen visar att när det gäller den senmedeltida och yngre keramiken dominerar det yngre glaserade rödgodset kraftigt. Det som framstår som intressant i förhållande till andra städer och byar är att sammansättningen av hushållskeramiken i Växjö under senmedeltid och efterreformatorisk tid liknar hur denna såg ut i en stad som Sölvesborg, men att den också har stora paralleller i byar i Skåne.¹¹⁸ Hur relationen såg ut till det närmsta omlandet går ännu inte att svara på.

I materiellt hänseende framträder Växjös senmedeltida urbanitet således främst genom en förhållandevis tät bebyggelse med andra typer av byggnader än vad som hittas på landsbygden. I staden fanns sannolikt även ett antal byggnader förknippade med funktioner som bara fanns i staden. Här kan exempelvis nämnas rådhus och domskola, men även andra byggnader knutna till skötselns av stiftet, domkyrkan och därmed sammanhörande administration. Saker skedde i staden som inte skedde på landet, här ägde marknadshandel, möten och rättskipning rum. Alla dessa funktioner innebar samtidigt att människor med speciella kunskaper uppehöll sig på platsen, även om dessa funktioner inte avsatte materiella spår. Men eftersom marknader och ting skedde återkommande måste man tänka sig att en plats som Växjö även kännetecknades av en viss form av vad man kanske kan kalla mental urbanitet. Alla visste att det som skedde i staden inte skedde på landet, platsen vid sjön hade ända sedan stiftet etablerades på 1160-talet utvecklats till en allt mer avvikande plats i bygden och denna avvikande känsla bidrog till att skapa platsens urbanitet.

Avslutning

Ska man sammanfatta Växjö som urban ort under medeltiden kan man se att trots att utvecklingen på platsen är långsam och förefaller kontinuerlig måste den ändå ur funktionell synvinkel ses som diskontinuerlig.¹¹⁹ Tre viktiga brott kan urskiljas, där det första viktiga skeendet var etableringen av ett biskopssäte på den tidigare storgården under 1160-talet. Nya kyrkliga funktioner tillfördes platsen och den tidigare byn Växjö dominerad av en storgård förändrades till en kyrklig centralort. Troligen överfördes hela storgårdsdomänen med alla sina ägor till kyrkan och kom att utgöra grunden till biskopsgodset. Riktigt hur stor

117 Jämför Balić m.fl. 2015

118 Balić m.fl. 2015:174f

119 Jämför Cinthio 1982; Andrén 1985

denna domän ursprungligen var är svårt att svara på men det är inte omöjligt att en hel del av den egendom som på 1500-talet tillhörde kyrkan och som låg i Växjö socken kan ha ingått i denna domän. Den andra viktiga förändringen inträffade under 1300-talet då staden Växjö träder fram som en ny skapelse av biskopen och kungen, kulminerande i stadfästandet av stadsprivilegierna 1342. Allt fler människor drogs till Växjö, inte minst genom pilgrimsvandringar och domkyrkan byggdes ut. Detta ledde till etableringen av nya merkantila funktioner och en liten borgarstad växte fram, fortfarande kraftigt dominerad av kyrka och sedermera även av ett världsligt frälse. Först under 1400-talet finns belägg för en utvecklad inre stadsstyrelse genom omnämmandet av råd och rådstuga. Det är även under 1400-talet som ett från landsbygden avvikande bebyggelsemönster med stora källare på stadsgårdarna kan ses i staden. Etableringen av ett tiggarmunkskonvent 1485 visar också att staden nu blivit så stor att franciskanerna ansåg det lönt att etablera ett konvent på orten. Ett tredje kvalitativt steg tas efter stadsbranden 1658 då gatunät och stadsplan reglerades så att Växjö tar steget in i den tidigmoderna fas som fortfarande präglar stadens centrum. Det intensiva anläggandet av källar- och förrådsgröpar under 1600- och 1700-talen visar att stadens ekonomi nu antagligen hade förändrats. Det är intressant att se att denna förändring inte noteras i det skriftliga källmaterialet.

Det går att se tydliga paralleller mellan utvecklingen i Växjö och den i andra biskopsstäder, som Åbo och Linköping. En stadsetablering kring biskopssätet i Åbo med tät bebyggelse kan spåras först i början av 1300-talet. Visserligen fanns här bebyggelse och någon form av centralortsbildning redan i slutet av 1200-talet, men en egentlig stadsbildning förefaller ske först kring 1300.¹²⁰ Linköping var sedan första halvan av 1100-talet stiftscentrum och en kyrklig centralort, men det är först kring 1300, efter det att ett residerande domkapitel etablerats och då domkyrkan byggs ut, som Linköping blir stad. Det är också nu som ett franciskanerkonvent grundats och som man finner bevis för en rådsstad med egen administration. Ett antal kaniker byggde residens i staden i form av stenhus, vilket innebar att en ökad koncentration av konsumtionsstarka hushåll på en plats som samtidigt genom en aktiv kunglig politik urbaniserades. Samtidigt är beläggen för en urban utveckling fåtaliga under 1300-talets första hälft. Precis som Växjö fungerade Linköping länge snarast som en ideologisk mötesplats i landskapet där det feodala samhället i dess kristna dräkt materialiserades via prästmöten, kyrkofester och marknader.¹²¹

Växjös medeltida utveckling framstår därmed både som särpräglad, baserad på lokala och regionala förutsättningar, men också som ett exempel på en generell utveckling. Samtidigt är det många frågor som fortfarande inte går att besvara. Det arkeologiska materialet säger väldigt lite om stadens ekonomi, om hantverk och handel. Inte heller kan vi i dagsläget säga så mycket om hur stadsgårdarna var organiserade och hur stadsbebyggelsen såg ut. Mycket arbete och många frågor återstår således för framtidens forskare att besvara.

120 Seppänen 2016:138f

121 Tagesson 2002:239ff

Särtryck ur "Växjö, Kalmar och
Smålands tidigaste urbanisering",
red. Mats Anglert och Stefan Larsson
2017, ISBN 978-91-983901-2-4

Referenser

Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling

- Almquist, Johan Axel, 1938. *Arvid Trolles jordebok 1498 jämte åtkomsthandlingar och andra därmed samhöriga aktstycken utgivna med bidrag ur humanistiska fonden av Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia*. Historiska Handlingar 31. Stockholm.
- Andersson, Hans, 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder – aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Medeltidsstaden Rapport 73, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Andersson, Hans, 2013. Urbanisering och stad – några slutkommentarer om Skänninge. I: Rikard Hedvall, Karin Lindeblad & Hanna Menander (red.) *Borgare, bröder och bönder. Arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*, sid.311–315, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Andrén, Anders, 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8° Nr 13. Malmö/Bonn: CWK Gleerup/Rudolf Habelt Verlag.
- Andrén, Anders, 2010. Vem lät bygga kyrkorna på Gotland? *Saga och sed: Kungl. Gustav Adolfs akademiens årsbok: Annales Academiae Regiae Gustavi Adolphi 2009*, sid. 31–59.
- Areslätt, Tomas, 1984. *Jönköping*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden Rapport 58, Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Balić, Ivan, Billström, Linda, Rommedahl, Helén, Alering, Åsa, Brorsson, Torbjörn, Heimdahl Jens, Magnell, Ola, Ring Cecilia & Dutras Leivas, Ivonne, 2015. Arkeologisk undersökning 2013, Växjö 10:14 och Domkyrkan 1, Kronobergs län, Småland, Växjö kommun, Växjö socken, fastigheterna Växjö 10:14 och Domkyrkan 1, Växjö 170:1, Statens Historiska Museer, *Arkeologiska Uppdragsverksamheten, Rapport 2015:34*.
- Beckman, Bjarne, 1966. Helgö och Helgaskog. *Kronobergsboken 1966*, sid. 133–149.
- Berg, Harald & Svalenius, Ivan, 1956. *Växjö stads historia. Tiden fram till 1718*, Växjö: Drätselkontoret.
- Beskow, Per, Hellström, Jan-Arvid & Nilsson, Nils-Henrik, (red.), 1995. *Den kristna kyrkan. Från apostlarna till renässansen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bitsch Christensen, Søren, 2004. De danske middelaldersbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer. I Søren Bitsch Christensen (red.) *Middelalderbyen. Danske Bystudier 1*, sid. 13–62. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Brink, Stefan, 1999. Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: Lars Larsson & Birgitta Hårdh (red.), *Centrala Platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernqvist*. Uppåkrastudier 1, sid. 297–326, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Cinthio, Erik, 1982. Den sydsandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 3, sid. 33–40.
- Dutra Leivas, Ivonne, & Åstrand, Johan, 2014. Fjärrkyla i Norrgatan, Växjö 2012. Arkeologisk förundersökning i samband med grävning för fjärrkyla m fl ledningsdragningar i Norrgatan och angränsande gator 2012. Arkeologisk förundersökning vid reparation av elteleledning inom Stortorget östra del 2012, RAÄ 170, Växjö socken och stad. *Kalmar läns museum. Arkeologisk rapport* 2014:10.
- Ericsson, Alf, 2001. Möre mellan järnålder och medeltid – omvandlingen av ett agrarlandskap. I: Gert Magnusson (red.) *Möre – historien om ett småland*, sid. 367–414. Kalmar: Kalmar läns museum.
- Gustavson, Helmer, 2008. Katalog över runinskrifter i Kronobergs län. Runor i Kronobergs län. *Kronobergsboken* 2008, sid. 113–227.
- Hansson, Martin, 1997. Om biskopens stad och medeltidens landsbygd. I: Martin Hansson (red.) *Gårdar, åkrar och biskopens stad. 3000 år i Kronobergs län*, sid. 65–86, Växjö: Smålands museum.
- Hansson, Martin, 2001. *Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 25, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hansson, Martin, 2012. Fjärrkyla i Växjö 2011. Arkeologisk förundersökning i samband med grävningarna för fjärrkyla och VA. RAÄ nr 170. Socken Växjö, Kommun Växjö. Kronobergs län. *Smålands museum rapport* 2012:10.
- Hansson, Martin, 2014. Late Medieval Aristocratic Landscapes in Scandinavia. I: Peter Ettel, Anne-Marie Flambard Héricher & Kieran O’Conor (red.) *Chateau Gaillard. 26, Château et frontière, Actes du colloque international d’Aabenraa (Danemark, 24–31 août 2012)*, sid. 207–15, Caen: Presses universitaires de Caen.
- Hansson, Martin, 2016. Så skapades ett biskopssäte – tankar kring etablerandet av Växjö stift. I: Ingrid Gustin, Martin Hansson, Mats Roslund & Jes Wienberg (red.) *Mellan slott och slagg: vänbok till Anders Ödman*, sid. 75–82, Lund Studies in Historical Archaeology 17, Lund: Lunds universitet.
- Hansson, Martin, & Nylén, Alexandra, 2012. *Bergkvara – ett godslandskap med historia*. Kulturmiljö av riksintresse. Växjö: Länsstyrelsen i Kronobergs län.
- Hansson, Martin, & Palmblad, Samuel, 2011. Från hällkista till ståvärn. Kulturhistorisk studie över Bokhultet, Växjö stad. *Smålands museum rapport* 2011:9.
- Hedvall, Rikard, & Westling Claes, 2013. Borgarnas stad. I: Rikard Hedvall, Karin Lindeblad & Hanna Menander (red.) *Borgare, bröder och bönder. Arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*, sid. 147–171. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Högrell, Lotta, 1997. Fornlämningar på Kronobergsnäset och undersökningen av kv Boplatsen. I: Martin Hansson (red.) *Gårdar, åkrar och biskopens stad. 3000 år i Kronobergs län*, sid. 10–34, Växjö: Smålands museum.
- Jönsson, Åsa, & Nylén, Alexandra, 2007. Hem till byn. Ett folkvandringstida och vendeltida bebyggelseskede i Växjö. *Urminne – tidskrift för arkeologi i sydöstra Sverige*, sid. 39–50.
- Klackenberg, Henrik, 1992. *Moneta Nostra. Monetariseringen i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Larsson, Ludvig, 1922. Växjö gamla lärdomskvarter. *Hyltén-Cavalliusföreningens årbok*, sid. 5–74.

- Larsson, Ludvig, 1923. Om Växjö gamla biskopsgård. *Hyltén-Cavalliusföreningens årbok*, sid. 88–102.
- Larsson, Lars-Olof, 1964. *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Bibliotheca Historica Lundensis XII. Lund.
- Larsson, Lars-Olof, 1974. Utsikt mot ett gods. Bergkvara under sju sekler. *I Bergunda*. Utgiven av Öja Hembygds- och Kulturminnesförening, sid. 57–129.
- Larsson, Lars-Olof, 1979–1981. *Småländsk bebyggelsehistoria I. Från vikingatid till Vasatid*. 1:1–4. Acta Wexionensia. Serie 1. History & Geography 1:1. Växjö: Högskolan i Växjö.
- Larsson, Lars-Olof, 1982. Den helige Sigfrid och Växjöstiftets äldsta historia. Metod- och materialfrågor kring problem i tidigmedeltida kyrkohistoria. *Kyrkohistorisk årsskrift* 1982, sid. 68–94.
- Larsson, Lars-Olof, 1991. *Växjö genom 1000 år*, Stockholm: Norstedts.
- Larsson, Stefan, 2006. Gestaltningen av några skånska städer. I: Stefan Larsson (red.) *Centraliteter – människor, strategier och landskap*, sid. 167–292, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Lindeblad, Karin, 2013. Storgårdarna – etablering och expansion – en sammanfattande diskussion. I: Rikard Hedvall, Karin Lindebald & Hanna Menander (red.) *Borgare, bröder och bönder. Arkeologiska perspektiv på Skåninges äldre historia*, sid.135–143. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nyborg, Ebbe, 2004. Kirke og sogn i højmiddelalderens by. I: Søren Bitsch Christensen (red.) *Middelalderbyen. Danske Bystudier* 1, sid. 113–190, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Pedersen, Ellen Anne, & Widgren, Mats, 1998. Järnålder 500 f.Kr–1000 e. Kr. I Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen & Mats Widgren (red) *Jordbrukets första femtusen år, 4000 f. Kr.– 1000 e. Kr.*, sid. 237–459. Stockholm: Natur och Kultur/LT Förlag.
- Riddersporre, Mats, 2003. Large farms and ordinary villages. Perspectives on Uppåkra. I: Lars Larsson & Birgitta Hårdh (red.), *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7, sid. 139–156, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Rundqvist, Hilding, 1987. Kring myntfynden i Växjö domkyrka. Från myntkabinettet i Växjö. *Kronobergsboken* 1987, sid. 37–48.
- Sandström, Åke, 1996. *Plöjande borgare och handlande bönder – Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige*. Studier i stads- och kommunhistoria 15. Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Seppänen, Liisa, 2016. Streets, seals or seeds as early manifestations of the urban life in Turku, Finland. *META Historiskarkeologisk tidskrift*, sid. 127–153.
- Smedberg, Gunnar, 1973. *Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie*. Lund.
- Stille, Per, 2008. Runstenar och runresare i Småland. *Kronobergsboken* 2008, sid. 72–83.
- Söderberg, Bengt, 2010. Ett "trelleborgshus" i en husaby. *Situne Dei*, sid. 235–243.
- Søndergaard, Bent, 1972. *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*. København: Navnestudier.
- Tagesson, Göran, 2002. *Biskop och stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Thornström, Stig, 1993. Myntfyndet på Växjö torg. *Svensk Numismatisk tidskrift* 1993:2, sid. 32–35.
- Tollin, Clas, 1991. *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

- Tollin, Clas, 1999. *Rågångar, gränshallar och ägområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid.* Meddl. från Kulturgeografiska inst., Stockholms universitet, Nr 101. Stockholm: Stockholms universitet.
- Tollin, Clas, 2014. Tidigmedeltida ägodomäner – särskilt Saba kloster i Julita. I: Olof Karsvall & Kristoffer Jupiter (red.) *Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem.* Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXXXI, sid. 35–58, Uppsala.
- Vejde, Per Gunnar, 1927. Helgö. *Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok*, sid. 10–170.
- Vejde, Per Gunnar, 1928. *Bäckaslöv. Anteckningar om en försvunnen by.* Växjö.
- Vellev, Jens, 1989. Skaktavlkvadre. *Romanske Stenarbejder* 4, sid. 7–60. Højbjerg: Forlaget Hikuin,
- Wennerlund, Jessica, 2004. Särskild arkeologisk undersökning. Medeltida bytomt, Ryd. RAÄ 66, Nöbböle socken, Växjö kommun. *Smålands museum rapport* 2004:2.
- Wienberg, Jes, 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark.* Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Åhman, Eva, 1983. *Växjö. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.* Medeltidsstaden Rapport 46. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.
- Åhman, Eva, 1997. Kv Lejonet 4, RAÄ 170. Arkeologisk undersökning. Växjö stad, Kronobergs län. *Smålands museum rapport* 1997:1.
- Åstrand, Johan, 2008. Särskild arkeologisk utredning. Norrtullsgatan, Växjö 9:1, Växjö socken, Växjö kommun, Småland. *Smålands museum rapport* 2008:25.
- Åstrand, Johan & Dutras Leivas, Ivonne, 2013. Stortorget i Växjö. Arkeologisk förundersökning inför ny utformning av torget 2013. RAÄ 170, Växjö socken, Växjö kommun, Kronobergs län Med bidrag av Håkan Nordmark och Jens Heimdahl. *Smålands museum rapport* 2013:15.

Kartor Lantmäteristyrelsens arkiv, Växjö socken

Araby nr 1-3

1909 – Laga skifte 1909, Sven Svensson, aktnummer F88-2:2

Hollstorp nr 1-5

1764 – Storskifte på inägor 1764, Lars Elmqvist, aktnummer F88-5:1

1806 - Storskifte på utmark/utägor 1806, Alexander Eklundh, aktnummer F88-5:3

Hov nr 1-7

1793 – Storskifte 1793, Frans Girolla, aktnummer, F88-6:1

Kronoberg nr 1

1726 - Geometrisk avmätning, Anders Ulfström, aktnummer F88-7:1

Skir nr 1-6

1776 – Storskifte på inägor, Frans Girolla, aktnummer F88-13:1

1778 – Storskifte på utägor/utmark, Frans Girolla, aktnummer F88-13:2

Telestad nr 1-10

1766 – Storskifte inägor, Lars Elmqvist, aktnummer F88-14:2

1780 – Storskifte på utägor, Frans Girolla, aktnummer F88-14:4

Växjö stad

1658 - Tryckt karta över Växjö stad år 1658, Hans Persson Ruuth, aktnummer F89-1:37.

1661 – Geometrisk avmätning, Växjö stad år 1661, Hans Ruuth, aktnummer F89-1:2

1667 – Geometrisk avmätning, Växjö stad år 1667, Assar Rohman & Peter Hamnel,
aktnummer F89-1:4

1707 – Geometrisk avmätning, Växjö stad år 1707, Peter Hamnel, aktnummer F89-1:5

1726 – Geometrisk avmätning, Växjö stad år 1726, Anders Ulfström, aktnummer F89-1:6

1783 - Tryckt karta över Växjö stad år 1783, Abraham Bergius, aktnummer F89-1:11.